

habár csaknem tizszerez összeg illette volna meg őt e másfél évi saját költségén tett táborozásért. Hiában küldte Szentpályt, Dániel Istvánt, Sárossy Ferenczet, Dalmadyt Párisba, Stockholmba, Münsterbe, hiában mutatta fel szerződéseiket, bizonyította jó szolgálatait, s ajánlotta fel ezt jövőre is: egy fillér kárpótlást vagy visszafizetést sem adtak neki. Annyit tudott kiinni, hogy a münsteri békébe, hova az alkudozásokhoz őt is meghívták, de hová ő elővigyázatból s tán túlságos aggodalmak miatt nem ment el, Erdélyt is befoglalták.

GR. PROKESCH-OSTEN ANTAL

M. T. AKAD. KÜLTAG

EMLÉKEZETE

ÉS

MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA

MARADVÁNYAINAK FÖLFEDEZÉSE.

IPOLYI ARNOLD

M. T. AKAD. IGAGG. ÉS R. TAGTÓL

Olvastatott a M. T. Akademiában 1878. febr. 25.

BUDAPEST, 1878.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

GR. PROKESCH-OSTEN ANTAL EMLÉKEZETE
ÉS MÁTYÁS KIRÁLY KÖNYVTÁRA MARADVÁ-
NYAINAK FÖLFEDEZÉSE.

IRTA

IPÓLYI ARNOLD.

Annyi veszteség után, mely nemzetünket századokon át érte, vigasztalódunk, ha sikerül valamit visszaszereznünk.

Ez érzetet gerjeszti fel bennem gr. Prokesch-Osten Antal emlékezete. Mint akademiánk egyik tagja elhunytán egyébkint csak a tiszteletet teljesitem iránta, melynek az akademia már kifejezést adott akkor, midőn őt kültagjai sorába emelte; kikkel, mint a tudomány sommitásaival, magát vagy diszítí, vagy kitünteti ezzel azokat, kik a magyar tudományosság érdekében neki szolgálatot tettek.

Gr. Prokesch-Osten ez utóbbi kevesek, de nekünk azért becsesebbek sorába tartozott. Oly ügyben tett ő a hazai tudománynak szolgálatot, mely annak már csak merész óhajtságát, eltűnt régi dicsősége egyik eszményét képezte; de melynek valószínűsége már elérhetlen vágnak, hiu reménynek látszott.

Ez a Corvina, Mátyás király budai híres könyvtára maradványainak feltalálása és visszaszerzése volt. A minnek ő egyik közvetítője s eszköze lön.

Ez ügyben járatom hozott engem is vele közelebbi viszonyba. Ez hozta őt akademiánknak, mit ő oly nagyra tartott, körébe. Ez adja az alkalmat, hogy megemlékezzünk felőle elhunytá után is.

Nem lehet azért feladatomban, akár az emlékezés kerekded szónoklatával egyszerűn ünnepelnem; akár élete teljes rajzát, vagy csak jellemképét is előállítanom. A nagy és szerencsés nemét nemzet, melynek kitűnő fia volt, méltón teljesítheti ezt.

Ránk a hálatartozás néz, melyet úgy vélek legméltóbban leróni, ha öt szaktanulmányai s életpályája ama vonatkozásaiban állítottam elő, melyekkel ő nekünk is oly becses szolgálatokat tett.

I.

Csak futólag körvonalozom élete pályáját, hogy ennek alapján kiemelhessem annak nemes szellemi és erkölcsi tartamát. A rendkívül tehetséges férfinak pályája aránylag a mily nyugodt és zavartalan, oly rendkívüli volt. Nemes lelke magas eszményeit követve, és nagy tehetségét szorgalommal, belátással és mérséklettel érvényesítve, középsorsból a legmagasabb állásig emelkedett. A nélkül, hogy a hadnagyságon túl a harczmezőn, vagy többé már a hadseregben is szolgált volna, táborszernagyságra vitte. A nélkül, hogy a politikai pályára készült volna, a legmagasabb diplomatiái állásig jutott. Mintegy félszázadon át a világ három részének legfontosabb ügyei intézésébe befolyt, s a legbonyolodottabb nemzetközi viszonyokban, a francia háborukban és a hellen szabadságharczban, az olasz forradalmakban s az osztrák-porosz viszályban, az egyiptomi és keleti kérdésben, mint katona és diplomatiái ügynök, mint követ és a német szövetség elnöke, mint poroszországi nagy-követ és portai internuntius, gyakran a világ sorsának szálait kezében forgatva, döntő határozatokban vett részt.

Igy emelkedett az irodalom és tudomány terén is. Bejárta annak összes birodalmait, a szépirodalomtól és költészettől, a journalistikától és diplomatiától kezdve, az ethnographia és hadtudomány, a matematika és archaeologia mélyeig behatolva, minden térnek, hol megjelent, dísze volt.

A mély kedélyű és magas röptű vallásos ifjunak, alighogy gyermekéveiből kivetkőzött, szárnyait próbálgatva, ajka dalra nyílt. De dala csakhamar harci énekké vált. Az idő is olyan volt. Még a biblia ájtatos énekeit zengé, és a szent hajdan harczainak, a makkabei hősök küzdelmeinek nagy éposát írta ¹⁾, midőn a hatalmas francia imperator győzelemről

¹⁾ *Kehren* Biographisches-Lexicon der katholischen deutschen Dichter II. 21.

győzelemre szállva, leigázta hazáját Németországot. Levert népe sohaja, Görresnek a nemzetet aléltságából felriasztó szözata, Körnernek, a szigetvári hős Zrinyi halála tragoediája költőjének, a német ifjuságot harczra felhívó dalai, lelkesíték őt is. Letette tollát és harci dalt zengve, fegyvert fogott, hogy a véres zászlót a hadba kövesse.

Mint hős küzdött; a csatában bátorságot, körültekintést és elhatározást tanúsított. A hadtörténet is feljegyezte, hogy véletlenül megrohanva kisebb erejével a tülerőt, legyőzte; és hogy tartóztatta fel másszor a Rajnánál maroknyi bátor csapatával az ellen erősebb hadait. Közben a csatában is mint költő énekelt tovább, hadi dalaival lelkesítve társait. Midőn Körner dallal ajakán elesett, Prokesch sebesülten folytatta a dalt, s megénekelte a hős halálát. Énekei versenyezve viszhangzottak akkor Körner ismeretes hadimájával: »Vater ich rufe dich,« »Atyám téged hívlak,« melynek dala nekünk éltebbeknek még gyermekkorunkból visszazeng füleinkben, a mint sokáig anyáink magyar fordításban is énekeltek. És Prokesch imája is: »Das Gebet« megható szépségeért kitünő mesterek által háromszor is énekre és zenére téve, korában mindenfelé hangzott.

Az 1813—15-diki világharczok bevégeztével letette ő is a fegyvert, s elővette ismét a tollat, hogy megírja a nagy-háboruk történetét s a hősök- és hadvezéreknek, mint a lipseai hős hg. Schwarzenbergnek, kinek egyik hadsegéde is volt, tetteit s életét.

Közben hadtanulmányokkal foglalkozott. Lalande híres formulái és problémái megoldásába merült, s a felsőbb mathesis tanára lön a hadiskolában. Majd törzskari teendőkkel és felvételekkel volt megbizva Magyarországbau; majd a hajóhadi szolgálat tanulmányozásával foglalkozott az adriai tenger partjain.

Itt az oceán nézésébe merülve, ragadta meg a vágy bejárni az emberiség történetének nagy színtereit, meglátogatni bölcsője és ifjusága szent és classicus helyeit. Mielőtt utra kelne, vallásos ihlettel zarándokol névszentje ünnepein Páduába sz. Antal koporsójához, és a költő lelkesedésével

megy tovább Arquaba Petrarca sírjához¹⁾). Visszatérve, hajóra szállt, és vele szállt szerencséje is.

Mert szélvész és viharok, vadnépek, rablók és kalózok, hadak és forradalmak dúlásai, s a pestis és járványok pusztításai közt is utáiban mindenütt a szerencse kísértte. Behajózva tengereket és beutazva távol vidékeket, a mint a Nil kataraktái közt s a pyramisok csucsai felett állott, Palaestina szent helyeit és Hellas classicus földét látogatta: úgy mindenütt a fejedelmek és diplomaták, a népek és hadvezérek tanácsába jutott; s a bejárt elborult classicus helyeket, tudománya világával a messze múltba s jövőbe hatva, felderíté. Másképp gyors léptekkel haladó korunkban, s a naponkint felmerülő nagy világeseményekkel és fölfedezésekkel szemben, mindezek rég elveszthették volna jelentőségüket, bármily nagy dolgok lehettek akkor, midőn történtek; vagy bármily magas volt is az állás, melyet ő elfoglalt. Mert a mint a legmagasabb is gyakran csak a középszerűség nyomorult ambícióinak és cseleínek, szerencséjének s az erőszaknak jut martalékul, csupán a magasabb szellemi emelkedettség, a mélyebb tudomány s a nemes lélek az, mi a nagyságnak is egyedül adja meg valódi értékét és fényét.

Még a költészet ihlete s a tudománynak csupán ösztöne feszíté vitorláit, midőn Hellas partjain a villám hasogatta akrokerauni szikla-öbölben kikötött. Itt az Eumenidák szentélye helyén, hol a mythos a világ végét vélte, s a Tartaros bemenetét regélte, Homerral kezében száll ki, és fenkölt dallal köszönti a költők és hősök classicus honát. De a költői ihlet mindinkább a művészet és tudomány magaslatai felé ragadta őt is. És Homert csak azért teszi le már kezéből, hogy elővegye Herodotot és Pausaniast, Strabót és Diodort, s a költészet lelkesült világában a történelem istápjá támogassa. Így járja be már akkor Homerral és Pausaniással kezében Hellast és Tróját, Athenaet és Mykenaet, mint akár napjainkban az Atreus kinscházát és Tróját-ásó Schliemann, vagy a mai Olympia-felfedezők.

¹⁾ Denkwürdigkeiten aus d. Orient II. 472.

Az emberiség nagy és szent emlékeit látogatva, az ő nemes lelke nem állhatta meg, hogy lelkesedve általok, tanulmányukba is ne mélyedjen. Föllebbent előtte, ha nem a végzetnek áthatlan, legalább az ismeretnek sűrű saisi fátyola. Minél többször járja be mintegy évtizeden át e csodás világokat és vizsgálja ez emlékeket, minduntalan visszatér hozzájuk utjaiban. Mind erősebb lesz a kísértet, hogy tudományos archaeologiai vizsgálatukba ereszkedjék.

E kor, a jelen század második fele e tanulmányokban is épen a forduló ponton állott. A romantika ábrándos varázsának szürkületéből a classicismus derült hajnalára, a tudomány világos ismeretére virradt, úgy az archaeológiában, mint az irodalomban. Itt érte ifju hőünket is a régiségtudomány reggele.

Az iskola kezdete e téren is jóval megelőzte fejlődése és divata korát. Ujabb iránya ennek is, mint a történetkútfővizsgálatnak a maurinusi benedeki szerzetesek nagy történetirodalmi iskolájából fejlődött ki. Egyik mély tudományu társuk: Montfaucon, azzal a merész eszmével lépett fel, hogy az antik civilisatio történetét a classicus művészet emlékeivel felderítse. Colossalis munkája nagy foliansainak számos ábráiban tette közzé a classicus műemlékeknek, melyekhez hozzá férhetett, képeit. A renaissance óta divatossá vált műirányt ezzel a tudomány színvonalára emelte. A classicai irodalom mellé állítva a képzőművészet emlékeit, velök a tért, melyet addig a philologia egyedül foglalt el, a műreemek világával felderíté.

De az anyag még szűk volt, s a monumentalis archaeologia és a műkritika összehasonlító tanulmánya még hiányzott. Winkelmann megragadta ez irányt, s megállapította vele az ókor képzőművészetének magasb ismeretét. Egyszerre feltűnt, hogy az Akropolis, a Parthenon phidiaszi művei az Iliasnál is fonségesebben szólnak a műértőhöz; és hogy Italia és Róma nagy emlékei ékesszólóban hirdetik népe dicsőségét Virgilius és Titus Livius legékesebb szólamainál. Utána egyszerre belátták majd azt is, hogy a középkor néma emlékei, az ó-keresztény basilikák s a gót domok magasabban hirdetik e sötétnek

vélt kor kifejlett nagyszerű művészetét és társadalmi életét, mint a legböbeszédűbb krónikák száraz följegyzései.

De csak korunkban sikerült e kezdeményeket betetőzni. Az »Antiken Bildwerke« hirneves kiadója Gerhard, s újabb iskolája emelte azt a tudományos rendszer magaslatára. A dús újabb leletek által, melyek az addigi anyagot megkétszerezték, és összehasonlító kritikai irataik hosszú sorával ¹⁾ megalapították a tan szabályait; megfejték a classicus élet összes vonatkozásait, a mythosi, herosi és költői regevilágtól kezdve az eleusi mysteriumok rejtélyes vonatkozásáig s a köznap-i családi- és népeletig.

Midőn Prokesch e térre lépett, már a Winkelmann és Caylus által vetett alapra állhatott. Ebben mi sem hiányzott inkább, mint az anyag bővebb ismerete s összehasonlítása. Mi sem volt szükségesebb, mint a fennmaradt összes műemlékek vizsgálata, mit egyelőre csak az újabb felfedezések s utazások nyújthattak. Ő is tehát az akkori archaeologiai kutatók s utazók sorába lépett.

A classicus és aegyptologiai vizsgálatok során ekkor kezdik Kis-Ázsiát is a tudományos vizsgálatok körébe vonni. A múlt század másik fele óta több kitűnő utazó Chandler és Lechevalier-Choiseul-Gouffier és a két Laborde nyitotta meg oda a régiség vizsgálat útját. De azt biztosan járhatóvá csak az angol Leak tette, ki attikai tanulmányai által úgy kitűnt az előbbiekközül, ugymond maga Prokesch-Osten, mint az antik gemma a cinque cento művek közt. Prokesch a mint ezek nyomában jár, s az egész újabb irodalmat felhasználja, nem csekélyebb újabb eredményekre jut. Legérdekesebb vizsgálatai egyikét képezi a régi Piumnak, Trója terének, meghatározása. Homerral és a mérvesszővel kezében egy romtól és tumulustól a másikhoz járva, felveszi újra és meghatározza fekvését, s döntő szóval lép az e kérdést kutatók közé a felőle felmerült pörbe. ²⁾

¹⁾ Gerhard *Mythologia*, *Griechische Vasenbilder*, *Rapporto intorno Vasi Volcenti*, *Etruskische Spiegel* és számtalan más iratai s jelentései a római és berlini archaeologiai szaklapokban.

²⁾ *Lechevalier és Choiseul Mémoire sur Homer*, *Bryant Dissert. concerning the War of Troyes*. London 1799. Morris és Walpole véleményeivel foglalkozott leginkább s szokra vonatkozott újabb kutatásaival.

S a legújabb vizsgálatok neki adtak igazat. Kitűnt ezáltal, hogy az Ilias nemcsak a legfönségebb költemény, de a történet s az archaeologia egyik első kuttője. Schliemann Trója ásatásánál ugyanezt az utat követte, csak hogy Homer versei s a mérvessző mellett még az ásót és kapát is használta. Hasonlóan indult már előtte Prokesch is az Ilias nyomán, az Ilion falai alól visszatérő hősökkel, Agamemnonnal vissza Mykenaebe; hol Atreus és Aegysthes, Thiestes és Orestes, Klytemnestra s Elektra véres küzdelmeinek öt körülölgő árnyai és regéi közt sem feleli Pausanias helyirata nyomán bejárni műemlékeit, és fölvenni a tért, hogy meghatározza Atreus kincstárát, az agorát és Perseus heroonját. Nincs emlék, kiált fel, mely hitebben beszélné ez antik hősök küzdelmeit, s melynek archaicus, ódon lehe és szirma annyira megragadná a régiségbuvárt. És ma tudjuk, mily igazság rejlett szavaiban, hogy Schliemann itt is az Iliast és Pausaniast követve, az ásóval kezében oly esodás világot tárt szemünk elé, mely a mint korszakot alkot a régiség-tudományban, úgy megerősíté az archaeologiai tanulmányok által követett újabb irány helyességét. Nemcsak hogy az itt felfedezett Bopis, tehénszemű Herának argolisi cultusa felvisz az egyiptomi Isisig s Osirisig, mint általában a hellen archaicus emlékek; hanem az ottani egyéb leletek felvisznek egészen a világ összes népei bronz- és kőkoráig.

De Prokesch korában a régiségtudomány előtt még nem nyílt volt meg ez út, e tágabb látkör. Akkor a classicus művészet eredetét legfőlebb a Nilus partjáig nyomozták. Ő is ez uton indult tovább. Bejárva az Idahegységet s Kykladok szigeteit, a tengeri viharok által az aegai és ioniai tenger szigetei közt hányatva, Pathmosra és Parosra vettette, leszáll Kreta Labyrinthjába, s felhat Egyiptomba a kataraktákig. Itt is mint előbb Kisázsiaiban, bejár és megvizsgál minden emléket: a pyramisokat és stelakat, a sphinxeket és memnoniumot, a templomok romjait és a királysirok barlangjait. Minden emléknél nemcsak elmondja a classicus írók Herodot és Diodor stb. rávonatkozó helyeit, az újabb utazók s aegyptologok véleményeit, ¹⁾ hanem ő maga is a vizsgálatok új sorát nyitja meg.

¹⁾ Denon és Champollion, Belzoni és Caviglia érdekes tanulmányai és nagy kiadásai mellett, melyek benne e tanulmányok vágyát felkelték,

Ő állította akkor első legteljesebben össze és magyarázta a királyi névjegyek és pecsétek hieroglyphjeit, számos táblán adva metszeteit, a pharaok legrégebb dynastiájától kezdve a pto-
 lomaeidakig, sőt a római korig minden hozzáférhető emlékről, a thebai Abydos tábláktól kezdve a memnoniumig s a karnaki és luxori typhoniumig, újra leírva, összeszedve s ujab-
 bakkal gyarapítva. Ehhez fölvette a Nil partjai és katarakta-
 közei új térképét, melyhez az egyiptomi templomok és pylonok
 alaprajzai fölvetését s kiadását csatolta. Velök, ezek szervezete
 s időmai meghatározásához, és monumentális történetök ki-
 sérletéhez nem csekély adalékkal járult. És mit sem vonhat le
 érdeméből, hogy a ki a Champollionok, Denonok és más előzői-
 nek nagy munkái után ennyi újat fölfedezett, maga is utódei
 a mai híres aegyptológok, a Mariettek, Lepsiusok és Brug-
 schok fényes munkálatai által túlhaladva lön.

Az ó-világot járván, vallásos ihlettel zárándokol tovább az
 igéretföldjének szent helyeire. Mint Egyiptomban és Attiká-
 ban a hieroglyphek és classicus írók nyomában jár, hasonlóan
 látogatja a szentföld helyeit a bibliával, az evangéliommai, a
 szentatyákkal, az egyháztörténetirókkal kezében. Mindenütt
 összehasonlítja ezeket itt is az újabb vizsgálatokkal, és nem
 egy érdekes új fölfedezéssel szolgál a bibliai archaeológiának.

Magasra emeli mindezt még a mély vallásos és erköl-
 csi érzet, mely utai, vizsgálatai és munkái minden szebb pont-
 ját magasztos fényugarával ragyogja be, s mely alakját is, a
 mint meghatva áhitattal borul a Megváltó sirjához, mint egy
 nyombussal veszi körül.

Méltányolva tudományos érdemeit, azonban nem szabad
 felednünk, hogy mindezen bibliai és classikai, aegyptologiai
 és nevezetesen numismatikai vizsgálatait, — mely utóbbi téren
 tette a legfontosabb tudományos felfedezéseket, melyeket
 alább irodalmi munkái során említék, — korunk már na-
 gyobbára túlhaladta. A kezdetben még ő is a korában divó

ismerte és használta a korabeli terjedt aegyptologiai összes irodalmat,
 mint iratai idézeteiből látni. De különösen Salt angol és Drovetti francia
 consulok, kikkel baráti viszonyban volt Alexandriában, munkáik, utazá-
 saik és gyűjteményeik által nagy hatással voltak tanulmányaira. (Pro-
 kesch-Osten Muhamed-Ali Vicekön. v. Aegypten 1. és 3.)

amaz archaeologiai iskolának volt adeptusa, mely csak akkor
 bontakozván ki a philologia szorosabb pólyáiból, a mythosi
 és herosi regékben s művészi alakzataikban a szép aestheti-
 kai eszményén kívül mitsem látott még egyebet, a mi az
 emberi műveltség történetében számbavehető volna. A mi
 ezt megelőzte, nekik még ismeretlen ür vagy merő vadság, a
 mi követte, sőtét középkor s erőszakos barbárság volt. Nem
 ismerték és be nem látták még az antik világ ama ma-
 gasabb vonatkozásait, melylyel ezek az emberi műveltség
 életével és történetével összefüggtek. Hiányzott vizsgálataik-
 ban a talaj, a történelemelőtti őskor ismerete, melyre a régi-
 ségtudomány alapját fektethették volna. Nem volt meg náluk
 a kapocs, mely az ő- és középkort, s ezzel az emberi fejlődés
 története egészét összeköthette volna.

Az újabb régiség-tudomány föltalálta e kapcsot. A mint
 a föld gyomrából kiásta az emberiség őskönyveit és az égbe
 nyuló gót domok műmérveit fölvette s megfejtette, e tanul-
 mányokat a tudomány színvonalára emelte. A csodás újvilág,
 melyet a trójai és mykenaei legújabb ásatások szemeink elé
 tártak, bármily korszakias fölfedezések legyenek is, csak meg-
 erősítették, mint minden új felfedezés, a tudomány praemis-
 sait és postulatumait. A homeri hősök trójai csataterén, lakai-
 ban és sirjában, Atreus kincsházában és Mykaene orozslán
 kapuja halotti kamaráiban a páratlan dús aranymű-kincs
 mellett is, csakugy feltaláljuk a kő- és bronzkortól kezdve az
 emberiség műfejlődése emlékeit, mint akár a hunhalmokban
 s a tiszazugi őstelepeken. Míg másfelől a középkor nagy
 műemlékei támrendszere messze tulvisz a classicus műépi-
 tészet oszloprendszere korlátolt modulusán. Az emberiség
 művelődésének folytonossága mint egy összefüggő történeti
 egész lép elénk; majd fejlődésben ugyan és virágzásban, de
 majd hanyatlásban és elvadásban is egyaránt mutatkozik,
 melynek ha egyszer sikerül történetét teljesebben felismer-
 nünk, majd föltételei- és törvényeinek is kutatásával és fel-
 állításával foglalkozhatunk; s ebben is, mint a történetben és
 természetben, mindinkább fölemelkedhetünk általa az isteni
 gondviselésnek ha nem is teljes megértésére, legalább megis-
 merésére és csodálatára.

Prokesch már élete végkorszakában állott, midőn e tudományos vizsgálatok eredménye előtte a felszínre emelkedett. Nem foglalkozhatott többé velök szakszerűleg, miután az éremtan egyes részleteit választotta volt élete végtanulmányául. De nem zárkózott el amazok nagy tanulságai elől sem. Az antik műszépség, melynek csodálásába merült, nem vakította el, csak élesítette szemeit. Megragadták még ezek is figyelmét. Vizsgálgatta és gyűjtögette már ezek emlékeit is.

Élte ezen szakában hozott engem is hozzája életem egyik nyájas percze. Midőn társaimmal a merész feladatra vállalkoztam, hogy a szultánok serailjában fölkeressem Mátyás király könyvtára maradványait, első sorban őt kerestük fel, ki akkor befolyása magaslatán állott a portánál. Hogy őt ügyünknek megnyerjük, magyarországi ős- és középkori régiségeink tanulmányai első zsengei bemutatásával léptünk eléje. A m. akadémia akkor kezdte meg hazai régiségeink kiadását az Archaeologiai Közleményekben, melyek első köteteit szerencsés voltam szerkeszteni. Bennök a nagy kép-atlaszban Kubinyi Ferencz őskori leleteinek egész sora fényes képtáblákban kiadva díszlett. Mellette színezett aranylapokon a nyitra-ivánkai bizanti zománcoz aranykorona-lelet, mely azóta magyarzatainkkal és meghatározásunk elfogadásával a műtörténeti szakmunkákba, De Linas, Bock és mások híres munkáiba, mint egyike a legritkább s legjellemezőbb e nemű emlékeknek, átment. A tudós diplomatának is ezek azonnal felébreszték figyelmét. Mindjárt feltárta előttünk híres gyűjteménye kincseit, és vele feltárta nekünk nemcsak szívét is. A sötét ébenfa szekrények vörös bársony alapjáról mesés kincs ötlött szemünkbe. Minden értéket felülmuló arany- és ezüstérmek legszebb, sokszor egyetlen példányai, egyiptomi zománcoz, ökölnyi nagyságu arany scarabeusok és lepkék, görög anticagliák és gemmák páratlan sora ragyogott felénk.

A mire figyelmünket mindjárt fordítá, a mieinkhez hasonló bronzok kis gyűjteménye volt. Nagybárá az akkor fölfedezett híres hallstadi leletek részletei. Észrevehető volt, hogy újabb archaeologiai tanulmányai és gyűjteményei kezdetét képezték. Kedvvel fordult feléjük, hogy a mieink kialakásával össze-

hasonlítsa, melyekkel oly váratlanul leptük meg. De majd felhagyva vele, mint a kinek már nincs érkezése az eléje táruló új világba lépni, bármily érdekes lenne is az, mondá hogy ezeket nekünk engedi át. Adjuk át az ezekben oly dús magyar nemzeti muzeumnak, mint az ő ajándékát, s foglalkozzunk tanulmányaink folytán már mi velök, ő marad régibb tanulmányainál.

Nem kisebb figyelemmel kísérte azért vizsgálatainkat, midőn Bizanczban is ez alkalommal a bizanti építészeti műemlékek vizsgálatával foglalkoztunk, kieszközölve számunkra a fermanokat, örömmel szemlélte sikereinket, és Henszlmann társunk érdekes rajzait, melyekkel Salzenberg nagy művét a bizanti műemlékekről pótolta, midőn a Hagia Sophiatól kezdve a Gul Dsamisin, a Pantokrator és Theotokos mecseteken át egész a Hexi Marmara romjáig, a fermanok és pártfogolás daczára is sokszor nem kis fáradsággal, sőt küzdelemmel is ¹⁾ mindent átvizsgáltunk és kinyomoztunk, s azokon nem egy lappangó ismeretlen vagy kiadatlan mozaikot és falfestményt, építészeti részletet s ékítményt fölfedeztünk. Az övénel csak Mehemed-Ali musirnak, akkori külügyminiszernek volt nagyobb öröme és meglepetése, midőn hozzája bevezetve, a diplomata udvarias mentegetődzésére, hogy nálok, ugymond, a tudomány és művészet felkentjei kevés érdekeset találhatnak, mi azzal feleltünk, mily meglepetve állunk Bizancz építészeti emlékei előtt. Mily érdekes nyomokra s eredményekre jutottunk, melyeket a bizanti építészettörténet eddigi leírásaiban sehol sem találtunk. Mikép rájöttünk, hogy a középkori építészeti műfejlődés eleme a tám és támív, már a bizanti építészetben világosan mutatkozik, mikép fejté ki azt tovább már a török mecset-építészet is az Ahmedie mecseten stb. Hogy képezi ez által a bizanti styl is a középkori nagy egyházépítészeti izlések egyik organicus átmeneti mozzanatát, mely azt a többivel szorosabb fejlődési viszonyban tünteti fel, mintsem tanulmányaink nyomán eddig véltük.

A török diplomatának addig szerényen lesütött szeme

¹⁾ Egyes részleteket e felől közzé tettem: Magyar Sion I. kötetében. Adalék a magyar Pálosok történetéhez.

büszkén villant fel, s areza kiderült, hogy fővárosa műemlékein így lelkesültünk; és Prokesch nem kisebb örömmel és ronkszenzúval kísérte s hallgatta naponkint apró felfedezőseinket.

Tudományos érdemeit méltatva, meg kell emlékezünk Prokesch irodalmi műveiről is. Ezekben is oly rendkívüli sokoldalúságot tanúsított, mint élete pályáján. Közel harmincz kötetben állanak előttünk munkái. Közülök több két kiadásban is megjelent, és még több kéziratban maradt, mely nemes fia kegyelete által kiadásra vár, ki ezek méltó közzetevését már megkezdette. Egész változatos könyvtár az, mit ezekben gazdag szelleme nyújt. Irataival is, mint említők, a tudomány- és irodalomnak majdnem összes terén megfordult.

Kezdetben meglátszik rajtok a kor iránya és a külső körülmények erős befolyása. Nevelő- és mostohaatyja és tanára Schneller a fellépő íróra is nagy hatással volt. Ez élénk szellemű férfiú irataival s egész lényével korának, a német irodalomtörténelemben úgy nevezett »Sturm und Drangperiode« mozgalmaiba elmerülve állott. Schneller Ausztriába költözve, Grátzot és máshelyt tanári állást foglalva, a német és bécsi írói körökkel, Kotzebueval és Pichler Karolinával, Collinnal és Castellivel, Hormayrral, Majláthtal és Hammer-Purgstallal élénk viszonyt folytatott. Vegyesen szindarabokat és költeményeket, bölcsészet- és történelem-politikai műveket írt. Szabadelvű irányú josefinista és bonapartista volt. Lelkesedett közben a magyar alkotmányért és szabadságért. Hazánkat látogatva, azonnal megírta annak is, még pedig többszörös munkákban, történelmét és befolyását az osztrák birodalomra. Ezen munkái egyikének jellemző czíme is: *Ungarns Schicksal und Thatkraft vor dem Verein mit Oesterreich*, és másik köteté: *»Bundesanbeginn von Ungarn, Böhmen, Oesterreich«* stb. Más munkáiban is e történetpolitikai irányt folytatva, megírta az osztrák birodalom befolyását Németországra s Európára, s írt épen egy világ s államtörténetet stb. Irálya sokszor mesterkéltséggel, dagályos eszméi sokat akarnak átkarolni, és mindig többet fognak, mint a mennyit meg-

birnak. De az áttörő erő s új irány, magasb szellem és fenkölt lelkesedés jellemzik. Ezzel a társadalmi körökben és tanzékén is annyira hatott, hogy elragadott hallgatói lelkesítő előadásai után meghatva, többször tüntetve kísérték haza. Az ily tüzes és e mellett féldemagóg tanár, mint Freysing nevezi, Ausztriában nem volt megtűrhető és az ügyes Gentznek állítólagos intrigái miatt ki kellett költöznie.

Schneller hatása azonban a legnemesebben érvényesült nevelőfiára Prokeschra. A széptehetséggel megáldott fiú magasb irodalmi és történelmi irányát neki köszönhette. A dagály és pathos helyett inkább az új iskolának még mindig kissé érzélgős s ábrándos, de már is jóval higgadtabb, természetesebb és világosabb irányát s eszmemenetét sajátította el. Míg később ő is a Göthe-korszak színvonalára emelkedik, s a classicus iskola erős hívévé lesz; majd irataival a mester mellett a polemia terén is harczol, és Ossiant is, kinek ködös álmain hosszan merengett, ugymond ő maga, elhagyja Homérért. De Homért is sokáig még hason ábrándozó érzellemmel követi azért. Eleinte utazásai s archaeologiai leírásai sem mentek ettől. Minden nagy emlék láttára lelkesül versein, hasonlókat ír, vagy csak az ő verseit szavalja; és művei még sokszor a regényes utazó ábrándaival szövék, s a felületes műkedvelő szólamai szépségeivel diszelegnek.

Első e nemű irata *Keleti emlékek*¹⁾ nevelőatyjához Schnellerhez írt levelek alakjában jelent meg. De már is sok meglepőt, szép és új anyagot nyújtott. Később sem hagyja el egészen másik utleírásában ez irányt. De itt már mind mélyebb tudományos vizsgálatok eredményei leírását adja²⁾. Egyes részleteik már uttörő kezdemények és felfedezések voltak az aegyptologia s a classicus topographia terén, melyeket már előbb jeleztem. Mindannyiban ezekkel nemesak a könnyű kellemes turista utazási leírását összeköti; hanem az ethnographiai és statistikai, nép- és helyrajzi szempontot épen

¹⁾ »Denkwürdigkeiten und Erinnerungen auf dem Orient«, három kötet.

²⁾ »Erinnerungen auf Aegypten und Kleinasien«, 3 kötet. Ehhez »Land zwischen den Katarakten des Nil« és »Reise ins heilige Land«, mind e század második és harmadik tizede éveiben kiadva.

ugy, mint a magasb történelmi és politikai látkört s a művészet emlékei s a természet szépségei iránt a nemes lelkesedést áttünteti. Mig egy helyütt bennök így a szaktudós alaposságával magyarázza a karnaki hieroglypheket, a másik lapon már a kereskedelmi politikus belátásával számítja például Egyiptom gabona- és gyapot-termelését, kikötői be- és kivitelének emelkedését.

De legmagasabbra, új és nevezetes eredményekre vitte a tudományt az éremtan terén. Itt szakmunkákkal jelent meg, melyek a bécsi, párisi és berlini tudományos akadémiák és szaklapok közleményeiben láttak világot¹⁾. A classicus művészet termékenységét misem jellemzi annyira, mint érmei dús és mesteri vésetei, melyek gyakran még a művészek bevéselt névjegyeit is fentartván, nemcsak a történetnek adatait képezik, mint addig nézték, hanem a művészetnek és műtörténetnek is legkeresettebb emlékei lettek. Prokesch e műirányt is megragadva érvényesíté, s azt követve, korszakias felfedezéseket tett. Velök Eckhel, Mionnet, Borrel és mások mérvadó munkáit sokszor kiigazítá, többször túlhaladta.

Nem egyszer voltam magam is meglepett tanuja, hogy érkeztek minden postahajóval hozzá konstantinápolyi palotájába a tömeges éremküldemények, a kelet minden pontjáról, a vele szolgálati viszonyban álló, vagy ismeretségben levő consuloktól. De ekkor már a példányok ezrei közt, alig mérült föl egy, melyet gyűjteménye számára kiválaszthatott volna. Annyira teljesen s a legválasztékosabb példányokban birta már mindannyit.

Alaposan és bőven gyűjtötte az ismeretlen hieroglyphi, valamint a hellen kis-ázsiai fölíratokat, és velök a Corpus

¹⁾ *Gerhard* Archaeologische Zeitung. Griechische Münzen aus der Sammlung d. H. v. Prokesch-Osten. 1843 óta 1852-ig folytatva hozta közleményeit. A bécsi Akadémia emlékirataiban és ülési értesítőiben (Sitzungs-Berichte) 1856 óta jelent meg tőle a kiadatlanok hosszú sora: *Inedita meiner Sammlung griechischer Münzen*. Hasonlón a berliniben s a párisi *Revue Numismatique*ban. És kész volt akadémiáknak is hasonló közleményeket szolgáltatni, mint nekünk személyesen felajánlái, ha hasznát vehetnők, ugymond, gyűjteményei közlésének.

Inscriptionumok gyűjteményeit és kiadásait ujabbakal gazdagította. Tudományos és történelmi irányát azonban legelől már hadtani és történelmi munkái jelezték, melyekkel a katonai folyóiratokban lépett fel először. Majd nagy figyelmet keltve, különösen megjelentek összes iratai egyik első gyűjteményében¹⁾. Bennök az átélt francia nagy világháborúk és ezek vezérei történetével sokáig s ismételve foglalkozott. Szép befejezést adott ezeknek később a görög szabadságháború diplomatai történetére²⁾, az olasz forradalmakra, a keleti kérdésre s egyéb diplomatai viszonyokra vonatkozó leírások és okmányaik összegyűjtése és kiadása által. Ezekkel újra majd egészen ismeretlen tért világított meg; majd oly megható képeket festett, mint a római sz. szék diplomataival és Mehmed-Ali egyiptomi alkirályal való érdekes viszonya, vagy a Reichstadti herczeggel szőtt benső barátsága³⁾.

De a mi munkái érdekét és hatását mindenen fölött emelte, az tudományos vizsgálatainak, utazásainak, diplomatai tevékenységének és missióinak könnyű és szép előadása volt. Általa régiségtani kutatásait és leírásait még a nagy közönséggel is megkedveltette, s e tanulmányokat népszerűsíteni segítő. Bár ez jelenleg a műkedvelői felületesség színét viselheti, midőn már a tudományt szakszerűen is tudjuk népszerűen előadni; de akkor, e tanulmányok kezdetén, az valódi szükségét pótolta. E mellett észreveszszük, hogy nemis annyira mint belletrista, hanem inkább mint műértő artista szól, és szép irányával fölemel a

¹⁾ *«Kleine Schriften»*, hét kötetben, hadtani és történelmi, politikai művészeti, szépirodalmi stb. iratai; és külön a két kiadásban megjelent és korában nagy figyelmet keltött irata: *«Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Feldmarschalls Fürst Schwarzenberg»* először 1823.

²⁾ *«Geschichte des Abfalls der Griechen und der Gründung des Hellenischen Königreichs»*, hat kötetben kiadva a bécsi Akadémia által először még a negyvenes években. De ekkor a censura lefoglalta, és csak 1867-ben jelent meg ujabban teljesen.

³⁾ *Dépêches inédites du ch. d. Gentz aux Hosp. de Valachie pour servir a l'histoire de la politique Européenne 1813—1828. 1876.* három kötet. *Zur Geschichte der Orientalischen Frage 1877.* — *Mehmed-Ali Vicekönig von Aegypten aus meinem Tagebuch 1826—1841.* — *Mein Verhältniss zum Herzog v. Reichstadt.* — *Zwei Sendungen nach Italien. Selbstbiographische Aufsätze.* 1878.

műremeknek nem csak tanulmányára és szemléletére, hanem mintegy élvezetére is. A szépnek és ideálnak honát valóban alig lehetett valaki képesebb, szebben felfogni és festeni, mint az ő eszményies emelkedettségé, a szép iránti magas lelkesedése és fogékonyága, nemes kedélyének finomsága és gazdagsága. A műveltség és tanulmány minden kellékével nem kis mértékben rendelkezett a classica emlékek, élet és vidékek leírásában, a *sermonis lepor, ingenii acumen, copia dicendi*, nagy mérvben volt sajátja. A mint lelkesülve, valamely, a történet által megszentelt térre lép, azonnal körülveszik, mint maga szépen mondja egy helyt, nagy történeti jeleneteinek képei. És nemcsak az őskor emlékeivel, a piramisokkal s a Parthenonnal szemben lelkesül; megszállja ez azonnal, a mint nagy tények és férfiak emlékei emelkednek fel előtte bárhol és bármely korból. Épen úgy emelkedik Vauuban és Turenne emlékénel az ifju hősnak lelke, mint akár Bossuet sirjánál: »Üdvözöllek nagy és buzgó szelleme Bossuetnek!« kiált fel, midőn Párisba menet a hadjáratok közt, egy napon a hajnal szürkületében messziről megpillantja Meaux chatedrálját, »méltó emlékkint állsz sirja felett, égbetörő sötét dom!«

Irálya, mely mindig csinos és kellemes, ilyenkor művészivé emelkedik; mint például a genialis Mayern Vilmos, a Dya-na-sore írója és hadsegéd társa jellemrajzában, vagy a Reichstadti herczeg jellemzésében. Szavai dus színpompában ragyognak fel ilyenkor, ha a méltó tárgy megragadja. Pedig valahányszor a genius sugara felcsillámlik előtte, valamely alak mögött, őt mindig tisztelettel és lelkesedéssel tölti el. Nem egykönnyen lehet az övénel fogékonyabb kedélyt képzelni, épen úgy valamely vidék szépségei átérzésére és leírására, vagy népelete megértésére, valamint a nagy tettek és férfiak méltánylására. Mintegy hivatva volt ez érzetenél fogva távol népek és vidékek ismertetésére, s a nagy emberek életírására. Mert ámbár német hazáján és annak nemes fiaival lelkesedéssel csüggött, de melegen érzett, mint ő maga Mayernről szépen mondja, mindazon néppel, férfiakkal és nemzetekkel, hol életerőt és eredetiséget, nemes és magas jellemet és tehetőséget, vallásos és hazafiai lelkesedést látott.

Évek multán is így meghatón és bűvös fényvel, mint a lenyugvó nap sugarai, ragyogja be nála a visszaemlékezés sugara és melege mindazon szép vidékeket és nagy alakokat, hol egykor időzött, s a kikkel viszonyban volt; s ezzel nemcsak a keletnek, nemcsak Hellas és Itáliának szép ege alatt, hanem épen úgy Steyer hazája hegyei közt, vagy még hazánk völgyeiben és rónáin töltött napjai emlékét is nemes érzetének fénye megaranyozza¹⁾. Megőrizte kedélye, mint maga oly szépen mondja egyszer, a tapasztalás homoksivatagai közt is a kegyeletet, a hitnek magasztos virágszárait szöve élete füzéreibé. Így írta többnyire munkáit is e nemes és gyöngéd érzettel; és mint szép emlékei és lelke kegyellete kifolyását szötte azokat nemes természetéből folyólag, mint a pók hálója szárait. »Nem dicsőségért, nem dicséretért írok,« mondja legnagyobb műve: a görög függetlenségi harcznak, melyben oly nagy része volt, történetében azzal kezdve előszavát. »Irok természetemnél fogva, megszokva a munkát, gyönyörködve a vizsgálatban, szeretem az igazságot kimondani. Irok, mint a hód épít, s a fa levelet hajt.« És hozzá adhatta volna, ha valaki úgy ő méltán, a classicus mondatot, mely leghívebben fejezi ki a benső szükségét, mi a valódi írótk alkotni és teremteni készíti:

»est Deus in nobis agitante calescimus illo!«

II.

Tanulmányaink bemutatásával sikerülhetett a tudóst és archaeologot megnyernünk. De nekünk most nem erre, hanem a diplomatára volt szükségünk, kinek befolyása képes legyen utat nyitni a serajba, a Corvina maradványaihoz.

Ha valaki, ő mutatkozott erre legképesebbnek. Lelkesedve a tudomány és buvárlat magas céljaiért, melyeket maga is egy egész életen át üzött, azon emelkedett, tudományos férfiak sorába tartozott, kik mindig képesek épen úgy az életet, valamint mások tudományos igyekezeteit megérteni és méltányolni. A tudósok ama magasabb neméből való volt, kik sohasem merülnek el egészen a tudomány örvényeiben, és még az archaeologia meandereiben és labirintaiban sem téved-

¹⁾ Hazánkról még versei is emlékeznek, mint péld. kedves költeményei Görgey Iphigeniához stb.

nek el. A magasabb tudományos élet szelleme nekik ama theusai fonál, mely őket a daedalusi tömkelegből is kivezeti az emelkedettebb szempontok felé. Mélyebb tanulmányai őt seirfordithatták el az élettől. A mint lelke a mult tanulságain csügött, az élet utait befutva, annak nagy igazságaiból meríté bölcsességét, a nélkül, hogy a doctrinák és speculatiók elméletében elmerült volna.

Egyike lön ez által ama kitünő államférfiaknak, kik épen a tudomány, az archaeologia köréből szállottak át a diplomatia terére.

A mult század vége óta a nagy irók és utazók, az archaeologok, orientalisták és philologok közül váltak ki Európa kitünőbb diplomatái: Choiseul-Gouffier és Lechevalier a francziáknál, a Parthenon márványait kifosztó Elgin és Strangford az angoloknál, Niebuhr, Bunsen és Humboldt Vilmos a németeknél akkor tűntek fel, nevezetesen a keleti és déli országok diplomatiái állásain. Ez irány fentartá magát részben az utóbbi időkg, Hammer-Purgstallig és Prokesch-Ostenig, és maig, a Ninive-ásó Layardig; midőn már a kormányfők is, mint Gladstone, a Homér-magyarázók közé állhatnak.

Tanulmányaik nehogy korlátozták volna szellemöket, sőt tágabb látkört nyitottak előttük s a régiség- és műveltség-történet ama magaslatára emelték őket, melynek a diplomatia kiinduló pontját kell képeznie.

Az emberiség classicus történetének s öletének nagy példái, mintegy választ szolgáltathattak nekik koruk története rejtélyes sphinx-feladatai megoldására. A régiséggel foglalkozás, a classicus mondat szerint *antiqua scribendo, antiquior fit animus*, edzette a nagy antik példákon szellemöket. S a rég bizantinussá vált diplomatia körében ilyen alakok, mint valódi rómaiak, tűnhettek fel.

Prokesch-Osten is az államférfiak e fajából való volt. Nem az iskola, nem a születés, de az élet és tudomány vitte őt egyszerre e térre a nélkül, hogy külön készült volna rá; vagy hogy csak észrevette volna is magát rajta, mignem közepén állott. Nem ő kereste a pályát, de a pálya követelte őt.

Az osztrák diplomatiában ilyesmi akkor ritkább eset volt, mint bárhol másutt. A diplomatiának itt a mily bizony-

talán iskolája, oly erős hagyományai voltak. A Talleyrand gúnyos ajkain gyanúsán hangzó mondat, hogy a diplomatia legjobb iskolája a theologia (rien ne prépare mieux à la diplomatie, que la théologie), a mily kétségtelenül igazolta magát a középkorban, annyira kiment volt a divatból. Csak a multkor vázoltam önök előtt egy emlékbeszéd-közben, a középkor ama természetes institutióját, mely szerint az egyháziak és szerzetesek, mint született diplomaták járhattak az országok közt, mindenütt saját családukbá s otthonukba jutva társházaik körében. A tudománynak és műveltségnek akkor legmagasabb fokán állva, valamint annak közös nyelvét beszélték, ugy az emberiség nagy vallás-erkölcsi igazságait tanítva és hirdetve, az emberi vad erőszak tulereje s barbársága ellen a theologia és diplomatia célja nálok alappjában közös volt. A diplomatia e feladata azonban mostanig sem lévén megoldva, ugy véljük, hogy az maig sem multa idejét. A renaissance is csak a szónok ékesebb tógájába öltöztette a theologust, s az irodalom és művelődés fényugarával övezte a Cesarini Julianok és Piccolomini Aeneas Sylviusok bibornok-diplomatái nemes sorát. Csak a hitszakadással szakad meg egészen a diplomatia e régi iskolája és hagyománya. Ekkor kezdődik ismét a hata'vasok amaz erőszakos, s a gyengék ama cselszövényes diplomatiája, melyet oly sokáig magával a diplomatiával egyértelműnek tartott a világ, midőn azt legfőlebb a szerencse szellemes cseljátékának vélte. Nem mintha azelőtt is nem gyakorolták volna már; de valódi rendszerré csak akkor nőtte ki magát. Mint a Mazarinra fogott adoma szól, hogy a bibornok a diplomatiái szolgálatra ajánlkozótól csak azt tudakozá, van-e szerencséje és nyertes-e a játékban? Ugy a diplomaták hasonlók lettek Róma feccialisaihoz, kik a hány-szor a hatalomnak jó kilátásai voltak a hódításra, azonnal még a madarak röptéből is ürügyet vettek szövetséges népeik elnyomására. A sok apró fejedelem, ha kilátása volt függetlenné lehetni a nagyobb birodalomtól, mindjárt felhasználta a vallásszakadás és vallásszabadság ürügyét is; és mint macedoniai Fülöp a delphi szentély védelmének s amphycioni szent szövetsége határozatai végrehajtásának ürügye alatt megrabolta az istenek kincseit és leigázta a népeket: ugy ezek is

könnyű móddal egész országokra és tartományokra tettek szert. A csel, a kijátszás, a szerencsevadászat diplomatiáját nyomon követte mindig az erőszaké; s az újabb kor szülte a katonákat, a tábornokok ama diplomatiáját, kik nemcsak a sagum, hanem a toga redőiben is hadat hordtak béke helyett, és ezzel széttörték a koronákat és trónokat, leigázták a népeket, és füstölő romokká tették az országokat.

A legújabb kor így találta a diplomatiát, midőn követelő igényei ezt egy újabb nemével szaporították. Eleinte a tapasztalt utazók és turisták, majd a napi kérdésekben jártas politikus journalisták, eme szellemi napi turisták, lépnek az előtérbe. A francziáknál s angoloknál többé-kevésbé nyíltan ők viszik már régebben a diplomatiát. Ausztriában a Herbersteinok, Tektanderek és Kakasok óta Hammer-Purgstall és Prokesch-Osten voltak talán az elsők, kik az irányt méltón képviselték. Prokesch mint katona, hadíró, és hadtudósító, utazó, hírlaplevelező, politikai vezérezésk- és tárcza-író journalista, egyaránt otthon volt a népek s országok ismeretében és a nagy politikai és irodalmi kérdésekben. E kellékek, kitűnő tehetségei s nemes jelleme mellett, teljesen képesíték az újabb diplomatiái irányra, s azonnal egyrangra emelték más államok hasonló diplomatiái ügynökeivel. Kétségtelen, hogy a mint akkor a magasabb journalismus a külföldön már a diplomatia egyik tényezője és közege lett, melylyel ki és befelé nagy befolyást lehetett gyakorolni, ugy tehetséges férfiai is a politika leghivatottabb ügynökei lehettek.

A nap eseményeinek gondos megfigyelése, a sebes és alapos felfogás, a tények folytonos evidentiában tartása, pontos följegyzése és véleményezést, commentált közlése, ezzel a megszibbivő kilátások élesszemű észrevevése, az innen folyó combinatiók felállítása és szellemdús aperçukkel kísérése, mint ezt a magasabb hírlapirodalom valódi hivatottjai végzik, mindannyi elsőrendű diplomatiái kelléket képez.

A diplomatia ez új neme sem volt ugyan egészen új jelenség. A velencei signoria küldöttei már századok előtt túltettek volt ezzel akár a mai reporterek avatottságán és mozgékonyosságán. Csak ugy be tudtak hatolni a nevezetesebb személyiségek magánköréig, mint akár a mostani legtolako-

dóbb interview-író journalisták. Az uralkodókat, azok udvarát és befolyásos államférfiaikat tetőtől talpig tolluk hegyére véve, a legrészletesebben írják le, — kinézésüktől haj- és arczszínöktől kezdve az udvari mende-mondáig, és finánczi állapotaikat, a mi fő, egész az utolsó garasig élénken jelzik. A tanács legügyesebb embereit, a kik száz tengeri uton, idegen népeknél és tájakon, ezer kereskedelmi alku csel-fogásain keresztül mentek, küldötte, mint ambassadorokat az udvarokhoz, melyek szövetségének ügyes megnyerésével volt kénytelen már vesztett erejét a gazdag signoria pótolni. Minden tizenégy napban kellett rendesen tudósítást küldenök, hogy a pregadik tanácsában, melyet hasonló ügyviselt élte-sebb férfiak képeztek, kik az illető hely körülményeit saját tapasztalásukból ismerhették, számos hosszú estéken át felolvastassanak. Meglátszik ez *anatomiakon*, a mint az uralkodók és államférfiak e jellemző és részletes leírásait elnevezték, a közvetlenség és frissesség, s a titkos részletek és rugók fölfedezésében az élethivatás és mesteri gyakorlat, melyet ebben sajátjokká tettek.

Az újabb politikai journalismus e genrét csak jobban kimivelte, és magasabb, általánosabb szempontra emelte. A hírlapi jobb reporter és levelező, ki az események jelzésében ismeri a magasb szempontot, melyből a tény az előtérbe kell állítania, kinek a mily híven, oly öntudatosan kell a hírt, a beszédet, az iratot vagy társalgást reproducálnia, s a kellő oldalról bemutatni a hatás szerint, melyet elérnie akar, — folytonos ily diplomatiái gyakorlatban áll. A tudósító, kinek nagy tapasztalással, mély pszichologiai és physiognomiai tanulmányt kell párosítania, ehhez a tájékozó leírásokat plastikai erővel s az irány művészetével élesen szinezve, jól felfoghatón kell előállítania és közben még mindig szemé előtt kell tartania azt is, hogy közlönye elveinek és feladatainak, valamint lapja szerkezete organismusának keretében magát alárendelve érvényesítse; azontúl pedig az emberiség magasb erkölesi érzete s eszméi előtérbe és kiinduló pontul helyezésével a közérdeket és figyelmet felköltve hasson, — mindez — oly erős diplomatikai érzéket tanúsít, mely minden más iskolát bátran pótolhat.

száz arab fogolyt a felkelők táborából átvigyén kiváltásul a török táborba huzzott görög rabfoglyokért. Még utolsó perczben is utána tódul a nép, körülveszik, kéri, jegyezze fel kinek apja és anyja, kinek leánya és fia, vagy neje és testvére nevét, kiket a törökök a táborba elhuzzottak, hogy el ne feledje őket kiváltani. De a névsor már sokszorosan haladja a beváltható török fegyveresek számát. Mindez nem ingatja meg elhatározásában, kiváltani mindenkit, ha teheti, segíteni mindannyin, ha lehet. A mily kétes az egész negotiatio jogsultsága, annyira nem akadályozza, hogy legelhatározottabban lépjen fel a hadvezérnél, Ibrahim Pasánál, az egyiptomi alkirály fiánál. A tábor görög foglyai a mint küldetése hirét veszik, tódulnak hozzá, erőszakosan szabadulnak és megszöknek uraiktól; míg a tábor, zsákmányát és prédáját féltve, zudul és fellázad ellene. Csak tekintélyes fellépésének és megnyerő udvariasságának, melylyel Ibrahim Pasát a barátságig lekötelezi, s még e mellett is bátorságának s elszántságának, melylyel saját életét is kiteszi, sikerül a hadvezér nagylelkűségétől az elhuzzott rabokat megnyerni. De a kiadottakon felül is még egy sereg szökevény menekül hajóira. A tábor odáig üldözi s visszaköveteli őket; a hajók pedig a menekvők nagy száma alatt már súlyedeznek, s a hajós kapitány alig akar az indulási parancsnak engedelmesskedni, a menekvők pedig megmentőjük lábaihoz borulva, kétségbeesetten esdeklenek: ne adja ki, ne hagyja el őket; és a mire a gályák indulnak, a földre leborulnak, hogy lépteit nyomát csókolják; ehhez a jelenetek, minő a missolunghi rableány esete és kétségbeesése; azután hogy viszi magával a foglyokkal hozott pestist, melynek maga is majdnem áldozatává lesz, — mind oly képek, melyek legszebben és leghívebben festik diplomatiái missiója e nemes szerepét. Így volt ő philhellen, így a görög szabadság-háború egyik legnemesebb alakja, bármily szerényen állott is a cselszövő diplomaták és rakoncátlan rabló táborok és felkelő vezérek mögött a háttérben.

Világosan átlátta és megbélyegezte irataiban mindezt: a nyugati hatalmak irigy s okatlan versenygését, az oroszoknak prédára leső cselszövényét, a felkelő nép és vezérei nyomorúságát és képtelenségét; kik az emberiség nagy kérdéseit gyáva

fondorlatok és szennyes személyes érdekek üzelméivé aljásították. Ilyenkor elborult kedélylyel sóhajtja a Leonidások és Miltiadések, az Aristidek és Themistoklesek nevét, melyeket utódaik oly méltatlanul viselnek, ugymond, ajkaikon. De folytatja azért küldetését Hellasból Peloponnesusba, Marathontól és Thermopylaetól Athenbe és Mykenaebe, Korinthosba és Megaraba; és az Iliasi s Argonauta hősök útjain járva s látva a felkelők rabló hadait, fel-felsóhajt a multra, és megy tovább, hogy a jelen ügyeit lebonyoltsa, a feleket kiegyeztesse, az ellen kegyetlenségét lefegyverezze. Majd betér közben egy nagyszerű műromnak, valamely görög templom ledölt portikusának, oszlopesarnokába. Ugy érzi magát, ugymond benne, mint a gyermek, ha szülővárosa nagy gót domjának titkos fenségű esarnokába meghatva lép. Majd egy antik oszlopfő modulusának mű-archaeologiai vizsgálatát folytatja. Majd a régi acropolisok romjait kutatva, élénk színekkel írja le mai népét, mely föléje telepedve, a ledölt templomok romjai és a hősök sírja felett, mint a hangya nyüzsgöve és hemzsegeve rakja rájuk hangyabolyait. Ugy érzi magát ilyenkor ő maga is a nagy emlékek közt, mint a beduin Theba templomainak bedölt romjai alatt. És kisiet újra innét az életbe, a tenger-öböl partjaira, hol a messze kilátás nyílik a tenger sziklafokára és kéklő hullámaira, a pálma-erdőkre s az olajfa-berkekre. Elmélyedve bár azonban a természet szépségeibe s a művészet emlékeibe vagy a diplomatiái értekezletekbe egyaránt, soha sem feledti a magasabb világtörténeti szempontokat. Trója terén az Ilias hősei táborait és sírjait vizsgálva és mérelegelve, így eléje lépnek az Ázsia- és Európa-hódítók nagy alakjai, a népvándorlások táborai, mint járnak erre át a Hellespontnak két világot összekötő szorosain. A Hectorok és Achillesek ezeknek csak előjátékát képezték. Erre viszik seregeiket, s itt mennek át Xerxes és Miltiades. Erre jár Nagy Sándor és Julius Caesar, valamint az utolsó ázsiai hódítók, Turan végső néprajjai és még Szoliman is, ki Achilles útját követte, csakúgy állott ennek sírja felett, mint Nagy Sándor és Caesar, és hallván a hős történetét, itt ébredt volna benne a vágy, hogy meghódítsa Európát.

E képek hiven festik mindig hősünk hangulatát, lelke

költészetét, szíve nemes eszményeit, és e mellett épen úgy tanulmányait, mint politikai elveit.

De mindez egy perczre sem tartóztatja fel actiójában. Már a másik pillanatban felszáll ismét hadi hajóira, és mint a rendelkezésére álló osztrák hadihajórajnak törzskari főnöke, expedióiót visz a görög és török tengeri rablók és kalózok ellen. Majd behatol Syriáig, az erószakos Abdallah akkai és tripolisi pasa ellen is, ki a szentföldi zarándokokat fosztogatva és sarcholva, a jeruzsálemi utat veszélyessé tette. Hadihajói megjelenésével s nem kevésbbé ügyességével, fölényével, mint hatalmával a pasát meghódítva, a birodalmi zászlót St. Jean-d'Acre falaira kitűzte, a zarándokok utját biztosította, s maga is Jeruzsálembé zarándokolva, a sz. sír lovagjává üttette magát.

Ez első diplomatiái járata után, visszatérve hazájába, a mint az udvarnál kitüntetéssel fogadtatott, szövődött közte s Napoleon fia, a reichstadti herczeg, e nagyratörő és kiváló szellemü ifju közt, amaz eszményi nemes barátság, mely mindkettőjököt oly szépen jellemzi. Majd magasb hadtudományt üznek együtt, majd nagy eszméket és czélokot forralnak. Prokesch a görög királyságra emelését tervezte az udvarnál s a cabinetben; s mindjárt egy arany Alexander-érem ajándokával kívánta volna őt, az ujkor Nagy Sándorának fiát, Hellasnak s a keletnek eljegyezni. Majd a lengyel forradalommal, s Magyarországnak eziránti rokonszenvével, egyidőre a lengyel királyság is előtérbe lépett számára. De a fiu atyja és Franciaország dicsősége és trónja után epedett. Prokesch hasztalan igyekezett őt az életnek megnyerni, vágyait, terveit s ábrándjait mérsékelni. Sokszor az ifju kilátásai és barátsága majdnem őt is magával ragadták, míg amazt vágyai fölemésztették. Prokeschnak e viszonyról szóló irata azonban nemcsak barátságának, de nemesszellemének és magas diplomatiái tehetségének egyik legszebb emléke maradt.

Még e közben érte őt az olasz forradalmi mozgalmak kitérőse folytán a Romagnába és a pápai delegatiókba szóló küldetés; hol a fegyveres erő mellett, az ő humanus, s ép oly határozott, bátor és gyors fellépése a nehézségeket, sőt a fenyegető francia összeütközést is elhárította. Alig tüntetheti fel valami alakját nyájasabban, mint ezen diplomatiái viszonyai a szent-széknél. A mily nyiltan és erélyesen lép fel

javaslataival és munkálataival a delegatiókban helyzet javításában és Rómában a hadsereg szervezésében, oly kegyelettel és elismeréssel viseltetik a szent széknék már Winkelmann által jellemzett nagy diplomatiái traditóió iránt, és magasztalással szól nemes diplomatiái iskolájáról s egyéniségeiről¹⁾. Közben itt is Italia szép ege alatt és Róma nagysága büvökörében minden szabad idejét a tudománynak és művészetnek, a társadalomnak és természet élvezetének szenteli. A római archaeologiai társulatokban épen akkor élénk mozgalom vette kezdetét. A porosz ugynevezett Hiperboraeusok által alakított Instituto vetekedett az Akademiával. Prokesch mind a kettőbe fölvetetett. Az elsőbe, melynek akkor oly férfiak mint Niebuhr és Bunsen, Luynes herczeg és Gerhard képezték diszeit, ennek titkára Gerhard, a másodikba Visconti vezette be. — Épen oly szoros viszonyban volt a művészekkel. Thorwaldsen és Horace Vernet, Owerbeck és Fühlich s a többiek műtermében, valamint az aristokratia és diplomatia salonjaiban kedvesen látott mindennapi vendég volt. A Rómában tartózkodó Lajos hajor király ekkori trónörökös mű- s irodalmi körével, az ott mulató Thierssel és St. Aulaire francia követtel bensőbb ismeretség és viszony kötő össze.

Azalatt a hellen szabadság-harczban is beállott a fordulat. És Prokesch ujra visszatért oda, mint követségi képviselő, hogy most már a függetlenség és a királyság megállapításában részt vegyen. Méltón végezte be azzal itteni pályáját, hogy e függetlenségi harcznak s a hellen királyság megalapításának, melyekben oly kitűnő része és fontos szerepe volt, sokszor a háttérben is, hová szerényen vonult, most még diplomatiái történetét is megírta.

De közben már új küldetés várta: az egyiptomi kérdés, mely ezalatt mind inkább felszínre jutott. S itt is, a mint Mehmed-Alinál, az alkirálnál közben jár, nemcsak küldetését érvényesíti, de vele is meghitt benső viszonyba lép. Lelkesül e nagy tehetségü férfiu korszakias reformjaiért, melyekkel Egyiptomot a műveltségnek ujra visszaadni, s jólétét regenerálni törekedett. Valódi eszménye volt akkor a keleti

¹⁾ Mein Verhältniss etc. zwei Sendungen nach Italien 192—3.

reformernek. Bár ő is csakhamar átment a reformból a luxusba, mint ez a keleti népek rendes hibája, hogy a legtöbben ott kezdik, hol az egész betetőzniük kellene. Prokesch iratai e viszonyoknak is a mily új, oly érdekes világlátást kölcsönöznek. Mert olyan volt valóban, mint a szövétnek, a hol fellobogott, mindenütt világot és fényt terjesztett.

Egyes jelenetek ezek diplomatiái pályájának még ugy szólván kezdetéről, de melyek legjobban tájékozhatnak ennek magas irányára és tevékenysége felől.

Már egész külső megjelenésében és deli szép alakjában, megnyerő, udvarias és e mellett nyílt s őszinte férfias modorában oly erő és varázs volt, melynek vele szemben nehezen lehetett ellenállani. Mindenki megszerette, mindenkit lekötöleztet. A legmagasabb körök és társaságok keresték társaságát és barátságát.

De magasabban állottak még ennél is az államférfi, a diplomata nemes elvei és meggyőződései. Midőn a diplomatiái pályára lépett, magával hozta ezeket ugy szólván lelkiismeretében. Irányeszméje egyszerűen az volt, hogy az emberiség erkölcsi érdekeit szolgálja s előmozdítsa. Magasan tartotta az eszményt, a népek szabadságát és művelődését, jólétét és testvéri viszonyát. De tanának alapját, cselekvése kiinduló pontját egyaránt képezte a méltányosság s igazság, valamint a törvényesség. S e téren a régibb diplomatiái iskola hagyományait követte, tisztelettel hajolt meg az őskortól öröklött legitimitási elvek előtt, melyek a népek és uralkodások ősi jogát az elnyomások és bitorkodások fölé helyezték. Nem ismerte a jogvesztések új elméletét, és csak akkor fogadta el, ha ezek valóban már új históriai állapotok alakulására vezettek.

Mindig élesen meg tudta különböztetni ebben a valót s az eszményt. Mig az utóbbiért szíve melegen dobogott s az emberiség javáért a fellengzésig tudott lelkesedni, érzéke épen oly egészséges és erős volt a valóért s az élet követelményei iránt. Szelleme a mily élénk és sokoldalú, oly józan, állhatatos és következetes volt az actióban. Reálpolitikus maradt azért mindig, ki a nap politikai szükségéit tétovázás nélkül szolgálta, sokszor ideális hajlamai dacára. Jól megválasztotta

az előtte lebegő eszményi végezélt a legközelebbi teendőtől; s ennek követelményeit teljesítve, igyekezett ezeket ugy intézni, hogy velök annál biztosabban készítse el a magasb jövőt, mintsem teheti vala, ha, mint a maikor számos előretörő államférfia, minduntalan összetéveszti a nap igényeit a jövő feladataival; a mint ez az ideolog-politikusok ideál-politikájának örök végzetes hibája mindenütt.

Ama nagyszabásu politikai actióiban is, hol e végletek egyre érintkeztek, nem tévesztette soha szemé elől a hatalmi kérdést s a történeti jogot, a békés kialakulást és nyugodt átalakulást, a holdogabb jövő iránti lelkesedést és a szabadságot az erőszak és csel kérdései mögött; ha azok mindjárt oly tetzős és rokonszenves alakban és színben mutatkoztak is, mint a Hellen szabadságharc, az afrikai világrész reformjának az egyiptomi alkirály függetlenségével összefüggő kérdései, vagy épen Napoleon fiának a francia trónra irányuló szép tervei, melyek oly biztos kilátást látszottak nyújtani akkor Ausztriának erős francia szövetségre; s ezzel európai hegemoniára. Mélyen volt bár e tervekbe avatva, melegen csüggött bár rajtok, magasán lelkesedett ideáljáért Hellasért s egy egész világrész reformjáért; a legbensőbb viszony kötö bár ez ügyek bajnokaihoz, a felkelők vezéreikhez, Mehmed Alihoz és a Reichstadi herceghez, — mindez nem volt képes őt tévutra vezetni.

Szeme mélyebben látott, mint a lelkesedése a philhelleneknél, s a jós költő Byroné. Sokáig nem látták ők s nem az államférfiak sem, Hellas ragyogón kelő új hajnalának napja mögött az éjszaki kolosz dermedtő hatalmának fenyegetését. Mig mások az ellenpárton megzavarva hűledeztek a lázadás és zavarok miatt; és maga az éleseszű Gents¹⁾ is azt vélte, hogy újra ott, hol az actiumi csata a római világbirodalom sorsát eldöntötte, fog e hellen complicatio és itközetek folytán a világ sorsa eldőlni. Excidat illa dies aeo! kiált

1) Zur Geschichte der orientalischen Frage 7. Gents dépecheiben Strangford számára: Nous verrions dans ces mêmes contrées, où la bataille d'Actium décida du sort de l'Empire Romain, une autre bataille d'Actium bien plus colossale, décider pour des siècles du sort de l'Europe, et du monde civilisé.

fel rémulten egyik diplomatikai jegyzékében. Prokesch ugyan már ennél is tovább látott. Látta és megbélyegezte a nyomorult orosz cseleket, melyek a szabadságháború mögött állottak s a nagyhatalmak érdek- versenygését. A felkelők főnökeiben látta sokszor ezek aljas eszközeit. Capodistriasban a szabadsághős helyett jelezte az orosz emissariust. De a Gondviselés szeme azontul is még tovább ért, mint az övé. E felszabaduló népek önállósága s önérzete okosan felhasználva; gát lehet még az éjszak fenyegető viharai ellenében, és felolvaszthatja idővel szabadságuk és függetlenségök lehelével annak dermedt zsarnoki kérgét. A hellenismus már is kivált a moskovitismusból; és ha függetlenségöket főn akarják tartani, majd elválnak Romania, s a délszlávok is. Magyarország lehet még ismét a központ, valamint a törökhódítás előtt volt, s erős bástyája szövetséges népei szabadságának és függetlenségének. Ha későn felismert politikája: a török birodalom fenntartása nem sikerült, számára most már csak a közös érdeknek e loyális politikája maradt fenn.

De azért, hogy Prokesch nem volt rajongó és nem volt ideal-politikus, éppen úgy messze távol állott tőle az ujabban ismét felvergődött diplomatiai materialismus és cynismus, mely a túlerő hatalmában az európai egyensúly felborulását nemcsak fenyegeti, hanem már tönkre is tette. Nála a lelkesedés az emberiség sorsa javításáért, a szabadság és nemzetiség eszméiért, ha nem is a törvényes hatalom s a történeti jog összetörésére, de mindenesetre a türhetlen állapotok javítására volt intézve. A *status quo améioré* eszélyes és örök politikájának diplomatája volt. Megvolt győződve, hogy az államférfiúnak a haladás és felvilágosodás nemes eszméit sajátjává kell tennie, hogy azok élére kell állania, nemesak hogy azokat vezethesse és mérsékelje, hanem a szélsők kezéből kivéve, meg is gátolja, nehogy az izgatás és rombolás eszközeül szolgáljanak. Hozzá még azon egyszerű nemzetközjogi alaptétel volt egyik vezérelve, hogy ha az erősebb hatalom a gyengébbet ki akarja fosztani és el akarja nyomni, a többinek a gyenge mellé, segítségére kell állania. Erősen tartva a közjog e régi megszentelt elveit, megjelenése és befolyása mindenütt jótékonyan hatott és kedvesen fogadtatott, hol az igazság és

törvényesség mérvadó volt. Belátása és józan felfogása, melyet az ügyek és emberek ismeretében taustított, nagy tapasztalása és a körülmények alapos tanulmánya, a mely méltányossá tették a viszonyok megítélésében, annyira hathatóssá befolyását. E tekintetben hosszas keleti utai és időzése, tanulmányai és tapasztalása által senki sem volt korábban nálánál hivatottabb a keleti külügyek intézésére.

A keleti kérdés éppen ez időben merült fel ismét élesebben. E név is, vagy inkább röpszó, akkor a veronai congressuson mondatott ki, mint Prokesch feljegyzé, míg addig csak keleti ügyekről beszéltek. Azóta vette fel az alakot, melylyel ő azt éles felfogásával azonnal jellemző: A mit keleti kérdésnek neveznek — ugymond — az csupán az orosz és a többi Európa közti, nem pedig keleti kérdés. ¹⁾ Igaza volt, a mely helyesen fogta fel mindjárt, oly figyelemmel kísérte fejlődését ezentul.

Ő azonfelül is még benső részvétellel csüggött a kelet életén és hitt regenerációjában; ha nem is az akkor elvétve kezdett, vagy kényszerhelyezettel erőszakolt reformok alapján. A dolgok mélyére tekintett. Éles elméje nem zárkozhatott el a történelem nagy tanúságai elől. A hanyatlást, a rossz gazdálkodást, a corruptiót nem csupán felszínében, de alapjában tanulta megismerni, mint eredetében és lényegében a bizantismus hagyományát. A mint Iconium szultánjai vitéz tábora a sátorokból befészkelte magát az Aranyzarv palotáiba, utolérte e legedzettebb vitéz népet is, éppen úgy, mint előbb a hős harczokat vivó helleneket s a világhódító rómaiakat elérte a romlás, e helyen, hol Ázsia és Európa, a kelet és nyugat, az egész pogány világ megromlott hatalma és gazdagsága, ravasz cselei és buja kéjei fészke volt. A görögök és rómaiak, s utánok a bolgárok és szlávok éppen úgy áldozataul estek, mint a törökök. Mintegy ragályos nyavalya, mint valami helybeli epidemia uralkodott ott. A padisák és vezérek divánjától és megromlott görög s örmény ügynökeiktől kezdve, a Balkán végső szláv. kunyhójáig a bizantinismus corruptiójának átka mindenütt

¹⁾ Zur, Geschichte der Orientalischen Frage-irata jelszavául is a ezímen e mondat áll.

elterjedett. Az akkori régibb írók, mint a kevésbbé szlávbarát Fallmereyer, s az újabbak, mint a slavophil Kapper Siegfried egyaránt felismerték s irataikban megjelöltek ez örökölt baj diagnózisát. — Mások felismerték már, hogy Oroszország is csakugy örökölte azt Bizancz vallásával és absolutismusával, s rajta is emészt e kór; csakhogy egész rendszerré és élettermészetté fejlődve, szigoru militarismusában s absolutismusában, a caesaropapismusban s a szabadság teljes elnyomásában mintegy megdermedten együtt tartja még egy ideig betegen is a nagy testet. De Prokesch már akkor is tovább látva jósolá, hogy a mint egyszer Oroszország Bizantig ért, és mint Róma azt uralma és hatalma poutjával választotta, csak ugy fel fog oszlani, mint Róma.

E mellett elfogulatlanul látta, és méltányolta a keleti népek nemes tulajdonait is, a mély vallásos és erkölcsi érzetet, a természetes, mérsékelt, egyszerű és sokszor az önmegtágadásig szigoru életet, a nagy célok iránti lelkesedést, és kitartást, a hősies erőt és küzdelmet. És épen mind e tulajdonainál fogva nem esett kétségbe jövője iránt. Tudta, hogy mindazon népfajok közt, melyek a keleten egymásba ütköznek, a török az, mely, mint Thiers mondja, még a legtöbb erkölcsi képességgel bír. Sokat foglalkozott komolyan regeneratiójával. És mily melegen üdvözlé Mehmed Ali alkirályban a keletnek, mint vélte, valódi reformerét, azt már főnebb emlitém. Habár ezért még legkevésbbé sem hunyt szemet mindezeknek visszásságai előtt sem.

Szelleme mérsékletével és belátásával is épen ugy képes volt azonban, határozott fellépést és erős tevékenységet párosítani, valahányszor ennek szükségét látta. Nem maradt egyszerűn a humanisticus hajlamok és philanthropicus ohajok mellett. Nem állott meg a politika akadémiái elméleteinél. Mint valódi tudós és államférfiu egyszersmind, megkülönböztette az actiót az akadémiái tudománytól. Mit rendesen ugyis csak azok szoktak összetéveszteni, kik sem az egyiknek, sem a másiknak nem állanak kellő magaslatán.

Nem egyszer lép fel ily erélyesen és határozottan a görög háborúban s az olasz forradalmakban. Beviszi a hadakat a márkákba és a delegatiókba, meglepi gyorsaságával és vé-

letlen megjelenésével az ellen tábornokát, Courbiert Anconában; s épen oly diplomatiái ügyességgel és békülékenyen veszi elejét az összeütközésnek is.

Mindnyájunk emlékezetében állhat még erélyes és győzelmes fellépése Berlinben, midőn 1849-ben mint rendkívüli nagykövet és teljhatalmu minister megjelent a porosz udvarnál, és megakadályozta, hogy IV. Vilmos a neki felajánlott német birodalmi koronát fejére tegye. Míg ő vitte ez ügyet, a porosz-osztrák viszályban, mindig nyertes volt; s épen ugy tudta a már mögötte álló hadtestek daczára lecsillapítani a háború kitörését is. E közben III. Napoleonnál járt, s nagyobb kitüntetéssel és bizalommal fogadtatott általa, mint II. Napoleonnak barátja s a napoleonidák tervei avatottja, mint bárki más. Igy volt 1853-tól 1855-ig a német szövetség elnöki követe. Itteni erélyes föllépése a porosz fondorlatok ellen, hívta volna ki először Bismarck actióját. És mint akkori kartársa, Bruck minister és internuntius állitá, Buol Prokesch által hozta volna létre Bismarckot. ¹⁾ De valószínű, hogy ha ő helyén marad és végig viszi politikáját, az európai confla-gratió sem következik vala be még azért egykönnyen.

De az akkori erélytelen kormányférfiak képtelenségökben azt vélték, hogy az, ugymond, »fél török« Prokesch-Osten jobban helyén lesz Konstantinápolyban, mintsem Frankfurtban Bismarckkal szemben. ²⁾ Ő készséggel fogadta ezt is; és nagy szolgálatokat tett nekünk ott is.

De németországi erélyes és eredményteljes addigi actiója után meglepő volt, hogy nem ő állitattott akkor a kormány, vagycsak a külügy élére. Senki nálánál erre nem volt hivatottabb. Már fiatalabb korában bizalmi férfia lévén Metternichnek és Gentznek, a ki velök dolgozott az állam cancelláriában éveken át, s általok megbízva járt legmeghittebb küldetésekben, — nálánál alig ismerhette valaki jobban a külügy traditióit; alig voltak valakinek oly benső és sokszoros viszonyai a diplomatiái karban; és senki sem tanusított, mint a következés mutatta, mélyebb belátást a külügyekbe

¹⁾ Heller: Memoiren des B. Bruck. 25.

²⁾ U. ott. 6.

akkor, midőn Ausztriának erőszakos belső helyzete mellett, külső viszonyai képezték a sarkpontot. Vannak ugyan időpontok, midőn a diplomacia ügyessége s erélye sem futja ki többé. Hatalmi és nemzeti erő kell hozzá ilyenkor, hogy istápolja actióját. Erre szorult volna talán akkor az ő diplomatiái eljárása. De ez talán még idején lett volna, mint a később beütött olasz, francia és porosz háboruk katastróphái tanusíták, mikor ez már késő volt.

Politikai pályáját azonban fontolgatva, nem szabad fedelnünk a politikai szereplésben való mérsékletét sem. Hogy odáig nem vitte, hogy az állam kormánya nem került akkor kezeibe, midőn azt annyi kontár, vagy csak a képtelen közép-szerűség hatalmába ejté, ennek csupán jelleme mérsékeltisége s antik nyugalmu komoly viselete a politikában lehetett oka. Ő soha sem volt azok sorában található, kik a hatalomért agyarkodtak, s a befolyásért küzdöttek. Az gátolta, hogy az ezek keresésére vivő utakon megjelenjen és járjon. Őt a hatalomnak kellett felkeresnie, ha szolgálatát kívánta, melynek értéke elismert és kétségtelen volt. A mily képes s ügyes volt a rábizottat nem csak végezni és kivinni, a nehézségeket elhárítani, a terhes helyzetekben kiségiteni, hanem ujat is alkotni és kezdeményezni, annyira nem volt képes nagy tehetségeivel előre tolnakodni.

De korunk politikai életének jellege az, hogy csak a hatalomért való tartós küzdelem és tolnakodás képes arra emelni. A mérsékelt és szerényebb föllépés nem adhat igényt rá, a szemérmetlenül küzdők palaestrájában; hol a legnagyobb tehetség is a háttérben maradhat, ha valamely faiseurnek nincs épen szüksége rá, hogy vele fődözze képtelenségét.

Bármily magasan állt is ő a közpálya legmagasabb polczain, a lármás fellépéshez mégsem értett oly mozgalmas időkben, midőn a tért a rhetorok és sophisták, vagy az üzérek és kalandorok foglalták el, kik a jövő politikája nagy eszméinek hirdetésével és vásárra hozott hazafiuságukkal tulárverezik a józanabbakat; és kiknek, mint egy nagy francia államférfi mondja, hasonlóan a jósokhoz és charlatanokhoz, szintén csak a politikai köznyomor idején van legnagyobb hitelök. — Tudjuk pedig, hogy akkor negyvennyolcztól fogva e tulajdonok

a legszélsőbb demagogiától kezdve a legerősebb centralisatióig s absolutismusig sokszor ugyanazon egyének politikai pályáján feltalálhatók voltak.

Még inkább irtózott egész nemes valója amaz aljas industrialismustól és szennyes speculatiótól, mely a minél zsirosabb állások kiválogatását tűzte céljául. A tudományért és művészetért lelkesedve, valamint ezeknek köszönhetette élete legnemesebb örömeit, ugy ezek szilárd erényét mindig megóvták a kísértettől. Tekintete a magasba irányulva, ugy nézte ez emberi javakat is, hogy azoknak hozzá kell a magasba emelkedniök, és nem neki kell érték leszállni a porba, hogy azokat magának hasznosithassa.

Ezen nemes jellem lehe és antik szirma díszíté őt élete utolsó éveiben, midőn a német szövetség elnöki székéről küldetett ismét a keletre internuntiusul, és midőn nekem hozzá, Pera velencei palotájában először lehetett szerencsém, bármily régen tiszteltem is nevét, s ismertem működését.

Valóban itt is helyén volt, mint mindenütt és talán jobban, mint akkor bárki más. Épen jókor jött Bruck helyébe, kinek a legválságosabb időben, a krimi háboru alatt a keleti kérdés egyik legfontosabb tételét az képezte, hogy hány millió nyereséget veszít a trieszti Lloyd a törökországi kereskedelmi forgalom hiánya miatt.¹⁾ A ki az erélyesebb politikát, melyet hirdetett, azzal initiálta, hogy a magyar emigratio szomorú ügyét, mely már is szunnyadóban volt, újra felverte; Koszta szmirnai esetével felzaklatva, egy amerikai hajónak teljes győzelmet szolgáltatott maga felett, mit ő egy pasának kétes becsü letételével vagy áthelyezésével volt csupán képes megtorolni. Prokesch megjelenésével a nagy keleti háboru után igyekezett a kedélyeket újra megnyugtanni és lecsillapítani. A nyugati hatalmak sebastopoli győzelme nemcsak Oroszország, de a porta felett is győzelem volt, melynek súlyát ez nehezen viselte. Az orosz cselszövény ugyis azért egy perczig sem szünetelt. A Mentsikoffok és Ignatieffek faja ott nem mult ki soha. Mig másrészt most a porta az egész versengő diplomatiái hadnak is kezébe kiadva volt, mely már ha-

¹⁾ Heller: Memoiren des b. Bruck II.

gyomános feladatának vélte a beteg embernek inkább halálát s örökségét lesni, mint a veszélyeztetett állapotán javítani. Halott-kémekek voltak inkább, mintsem az egészséget helyreállítani törekvő orvosok, a minék kellett volna sajátlag lenniök. Annyi bizanti közt, ő maga volt most is ott az egyetlen római.

De a politika, melyet képviselt, csak is a status-quo fentartására irányult. Ausztria politikájában, mint régóta rendesen, úgy ekkor is itt nem volt semmi új teremtő eszme, nem volt irányzó actió. Odáig jutott volt ez, hogy örökké csak a conflagratiók elhárításának tojástánczát járta. A nagy czél, mely a birodalom előtt homályosan lebegett, és különösen Magyarország régi hagyományos politikája felvételét képezte volna, hogy a kelet felé kellene gravitálnia, most ha előtérbe lépett is már, nem egykönnyen volt létesíthető, az ujonnan függetlenségre jutott közbenső kis államok képződése és közvetlensége miatt. Befolyásunkat nem tudtuk idején és most nem voltunk már képesek érvényesíteni. A török keletnek kellett volna már azt keresni s akarni. Ez pedig nem ismert minket, s azért nem is vehetett számba. Mire megismert, meghallá szavunkat, és megérté rokonszenvünket, már késő volt. Gyümölcse egyelőre és talán örökre csak is a Corvina maradványai visszaszerzése volt. De erről tovább szólok.

Amint akkor a porta azonban legkevésbé tartott Ausztriától, s ez reá a legkisebb pressiót gyakorolta, úgy az előtte a legacceptusabb volt. Senki tanácsára nem hallgattak jobban, senkiét nem fogadták nagyobb készséggel, mint az övét. Ezt Prokeschnek a porta iránti jó akaró, segélni kész személyisége még a legkedvesebbé is tette, és nála valóban gratissima persona volt. Háta mögött dolgozott az oroszok s nyugoti nagy hatalmak eselszövénye. De az ő tanácsa fontosokszor döntő volt.

Ez okozta részben, hogy járatunkban és annak sikerében, befolyásának sokat, talán többet is köszönhattünk, mint a mennyit magunk is a felszínen észrevettünk; és többet értünk, mintsem reméltünk; és hogy végtére talán ez által értük el a czélt is: Mátyás király könyvtára a Corvina maradványainak visszaszerzését,

III.

Mátyás király Stambulba vitt híres könyvtára maradványainak fölfödözése és visszaszerzése a magyar tudomány lelkesebb buvárainak nemzedékről nemzedékre szóló régi hagyományát képezte.

Az oly dicsőnek vélt nemzeti mult, bármily kitünő lehetett is a vitézségben, annál kevesebbet mutatott a tudomány és művelődés magasabb világából. Mátyás király tudományos és műköre képezte volna abban az egyedüli fényesebb pontot; míg ujabban mélyebbre nem szálltunk, hogy multunk művelődésének emlékei eltemetett ismeretét a felszínre hozzuk. De e közt is, a mint középkorunk műemlékei s irodalmi régiségei nem csekély kincsét fölfedeztük és fölemeltük már, a renaissance kor vizsgálata is nem kisebb fényt látszott hazánkra vetni; s azért a Corvina maradványai szent örökségének keresése egyre méltán kísérté a nemzet lelkesebb tudósait; ámbár fel-találásuk reménye gyakran már ábrándnak mutatkozott, melyen csak rajongva csüggyöttünk és lelkesedve emelkedtünk.

Emléke azonban nemcsak irodalomtörténetünk legszebb lapjai egyikét képezte. Nyomozásának és keresésének is már egész története s irodalma volt. Hogy jártak egymásután a követségek érte Budára: a Brassicanusok és Cuspinianusok, a Busbeckek és Pirckheimerek; hogy irták le a Láziosok és Schier Xistusok; hogy vitte diadalban a nagy Soliman szultán vagy talán Ibrahim nagyvezér Stambulba a seraj palotáiba; hogy kínált érte Pázmány és Bethlen harmincz- vagy százezer aranyat. Mesés hírek jártak kincséről, a hártya-codexek, képek és kötetök értékéről és tudományos becséről; sőt, a mi több, magyar könyveiről: Batori László pálos teljes magyar bibliája fordításáról, Janus Pannonius magyar grammatikájáról és hadi dalairól, Szombathelyi Tamás híres magyar hitszónoklatairól, Gábor Deáknak Mátyás király által kedvvel olvasott magyar énekeiről, s a Mátyás palotájában énekelt hősdalokról, a Liber regiusok és króni-

kák példányairól, a magyar egyházi szent hymnariusokról és Csoda Miklósnak munkáiról s annyi más csodadolgokról.¹⁾

Mint az új és nagy idők kezdetén a lelkesedés nagyobb, a kedélyek fogékonyabbak, úgy született és lépett e kincs fölkeresésének eszméje és terve is az akkori merészebb vállalkozások közt néhányunknál az előtérbe: midőn a nemzet az elnyomás hosszas éve után az új hajnal derengő szürkületébe kitekintve, szebb jövőt tervezgetett.

Egyik elhunyt társunk, a politikai közélet terén is szerepelt Kubinyi Ferencz, akadémiánknak tevékeny s áldozatkész tagja, épen az időben, aggkora daczára egy keleti tudományos ut tervével élénken foglalkozott. Nemes szándékaival s áldozatkészségével ha nem állott is arányban készült-sége és tehetsége, de buzgóságával sokakat felülmult. Az ut tudományos céljai mellett inkább a nemzeti kegyeletek eszméi lebegtek a lelkes honfi előtt. Meg akarta látogatni keleten a magyar történet által is megszentelt classicus helyeket, a szabadságháboruk kibujdosott hősei menhelyeit és sírjait a Pontus partjain, hová a száműzöttek egykor elbujdostak, és hol az elhunytak porai az idegen földön nyugosznak.

Az akkori »felirati és határozati« viták közt azzal az ötlettel lépett fel, hogy sajátlag a szultánhoz kellene köszönő feliratot intézni, a negyvenkilencediki menekült honfiainknak nyújtott oltalomért. S nem kevesebbet forgatott eszében, mint-hogy ezt talán személyesen megviszi. E mellett egyszersmind a még merészebb tervre szándékozott vállalkozni, hogy Rákóczy Ferencznek emlékkövel jelölt, de üres sírjában többé fel nem lelhető hamvait fölfedezheti és haza hozhatja.

Ekkor, midőn már Henszlmann társunkkal az utra felkészült, hozott engem is többször régi viszonyom és tiszteletem az ő körébe. Atyai barátsága, melynek sokat köszönök, és melyre a hála legbensőbb érzetével emlékezem, valóban rám a fiura még atyámról szállott, kivel őt egykor, a midőn mindketten két szomszédos megye politikai pályáján szolgáltak, a barátság összekötötte volt; — és most azt, régiségtani bu-

¹⁾ Toldy: Mátyás kir. könyvtára. Tud. ért. II. 25.

várlataim közben vele gyakran találkoztván, közös törekvéseink: a »patriam illustrare« lelkes óhaja még szorosabbra fűzték.

Ekkor szíkebb baráti körünkben vetém fel az eszmét, mennyivel czélszerűbb lenne, ha a bizonytalan és kétes hazafiui tervek helyett inkább a Corvina maradványai fölkeresésére egyesülnénk a keleti utra. Ugy vélekedtem, hogy nagyobb szükségünk van egyelőre nemzeti műveltségtörténetünk emlékei fölfödésére, melyek a hazafiui lelkesedésnek is méltó talaját képezhetik, mintsem egyszerűn nemzeti hőseink ily — talán kérdésbe fogható — cultusára. — Henszlmann társunkat, mint a tudomány szakfőfiát, kit ugysis a műtanulmányok vonzottak a kelet felé, nem kellett e nézetnek megnyerni. De buzgó aggbarátunk is azonnal lelke erős és meleg hevével megragadta a tervet, és szívesen elejté érte úgy is határozatlan kiindulási pontját.

Mire a czéllal tisztában voltunk, áttanulmányoztuk minden oldalról nem kevésbbé a kérdést, mint a feladat kivitelére szolgáló eszközöket megfontoltgattuk. És ki hinné ma, hogy akkor arra kellett a legnagyobb gondot fordítanunk, hogy a terv titokban maradjon, nehogy akár nevétségessé tegyük azt és magunkat hazafiui buzgalmunkkal; vagy netalán még akadályokat is gördítsünk szándékunk kivitele elé. Mert senki nálamnál nem érezte jobban e merész vállalkozásnál nem csak azt, mily gúny kísérheti a sikertelen járatot, ha czélt nem értünk; de az ügyet magát is mennyire veszélyeztetné ily merész és eredménytelen vállalkozás, a mi pedig valószínű volt; és még mily szédelgéssel is vádoltathatunk netalán. Ámbár ezek újabb vívmányainak nálunk akkor az irodalom és tudomány terén még nem igen volt divata, sem haszna. Éreztem, hogy nagyobb hazafiui elszántsággal, mintsem józan számitással vállalkoztunk oly feladatra, melyet nálunknál nemcsak hasonlíthatlanul nagyobb tekintélyü, tehetségesebb és a körülményekkel ismeretesebb államférfiak és tudósok, sőt a leg-hatalmasabb uralkodók követségei többszörös sürgetéseik daczára nem voltak képesek elérni. Most pedig az egész már rég feladva, s a feledés leple által egészen elborítva volt. Mindez, ha nem teljes titoktartást, legalább a czél leplezését

igényelte. Pártfogást nyernünk egyébként sem sikerülhetett volna. Kormányra, mely ily nemes czélt felkarolni, vagy csak méltányolni is képes lett volna, már épen nem, és nekünk a legkevesebbé lehetett akkor gondolni. Az ily kincsekért lelkesedő Pázmányok és Bethlenek, kik százezereket készek őröket kedvvel áldozni, századok ritka alakjai, és nem mindennapos jelenségek. Még oly bibliophil könyvszerzőink és műkedvelőink faja is akkor kihalt volt, kik, mint Széchényi, az atya, és Jankovich Miklós, Fehérváry és Horváth István készek voltak a codexeket és műtárgyakat arannyal felmérni. A közvélemény és közlönyei a hirlapok nagy hatalma, más actioval voltak elfoglalva a nemzet élete ama küzdelmes napjaiban. Egyébiránt ily codexekért legkevesebbé lehettek képesek lelkesedni. Legnagyobb részénél a tudomány iránti érzék sem volt soha annyira kifejlődve, hogy megválasztani tudta volna, ha nem is a lelőtt fehér varju felől és tudományos tárgyról szóló újdonság közti érdeket, de legalább is, hogy különbséget lettek volna képesek tenni az irodalmi nyegleség s a tudományos fontosságú tárgy közt; mint azt mindennap tapasztalhattuk és nagyobbára maig tapasztalhatjuk. De ebben a lapok közönségüket csak érdeme és belátása szerint szolgálják, mely a lényegest és lényegtelenet csak nehezen képes megkülönböztetni, s a fenhangu üres lármát mindig jobban hallja, mint a mélyebb és halkabb böles szót.

Az egyetlen hely, hol bevallva szándékunkat, nem ugyan segílyt nyerhettünk, de legalább részvétet kelthettünk volna, akkor is az akadémia volt. De itt is jónak véltük, csak félig-meddig leplezve, ovatosan vallani szint. Azt is csak azért tettük, hogy egyszerű ajánló-levelet nyerjünk tőle, minőt akár a turkesztani dinnyemag-keresőknek is szokott kiszolgáltatni. 1862. mart. 17. ülésében tehát csak általánosságban jelentettük be, hogy szándékunk a keletre utazni, és Konstantinápolyban hazai történetemlékeink iránt vizsgálódni; azokat, a mennyire lehet, összegyűjteni és megszerezni. Hogy erre okunk volt, akkori intézőinek barátságos s előzékeny fogadása mellett is mutatta a mosoly ama neme, melylyel a bölcsőbbek a rajongókat lehűteni szokták. Megvallom részökről e viseletet józannak, hibátlanak és természetesnek vél-

tem; és bármennyire lelkesedve voltam az ügyért, nem kívánhattam lelkesedést azoktól, kiknek nem volt a nemzeti tudomány ügye egészen szívökhöz növe.

Csak az egyetlen Toldy, kinek itt mindnyájan annyit köszönünk, s a legtöbben baráti karjain léptünk be e helyre, volt az, kinek lelkesedése, a miut értesült szándékunkról, határt nem ismert. »Nem álom ez« kiáltott fel, az előtte is szerényen mentegetődző vállalkozásra. »Erős a hitem, hogy ott létezik, hogy még együtt van Mátyás király könyvkincse legnagyobb része. Isten segítsen rá titeket, hogy megtaláljátok, meghozzátok.« A tervezés, a készülődés napjai alatt már alig váltunk el többé egymástól, s alig beszéltünk egymásközt másról, mint erről. Irodalomtörténete harmadik kiadása II. kötetének e részletét, Mátyás király könyvtáráról, épen a sajtó alá volt adandó. Kivette, újra átdolgozta hamarjában, hogy a ténnyt benne teljesebben kifejtse. Átadta nekem, mint maga erről írja, azon »buzgó esengéssel, hogy vegyem az ügyet lelkekre, hogy győződjem meg vázlatos előállításából, hogy nem álom az, amit hirdet, hogy méltó e kérdés felderítéseért fáradozni és áldozni.« S mire átadta, még utánunk kiáltott bucsuzóul: »Az ígélet-földének küszöbén álltok: hódítsátok meg. Ez az égnek utja, s régi magyar disz, kiált felétek Berzsenyi árnyéka.«¹⁾ De én ez esengést úgy vettem, mint egy követi utasítást, mint parancsot és meghatalmazást; mint a magyar nemzeti tudomány kincstárnokának, sőt fejedelmének utasítását és meghatalmazását követéhez. Éreztem, hogy a nemzeti tudomány ügyében nemesebb küldetést nem egy könnyen nyerhettem volna. Toldy még tovább akart menni. Erővel az akadémia elé akarta hozni az ügyet, azt akarta, hogy egyenesen »az akadémia által legyünk a Corvina kinyomozására megkeresendők, s a kezdeményezés dicsősége az akadémiának legyen biztosítva. Én bizom nemzetem geniusához, lesz pénze erre Magyarországnak!« írta lelkesedve.²⁾ Alig tudtuk őt erről lebeszélni; hogy ennek haszna és sikere nem

¹⁾ Toldy saját szavai, valamint az előbb idézettek. Lásd 1862. »Magyarország« egy cikkében, s ezután újra közölve: Tud. ért. II. 25. és 26.

²⁾ U. ott. 25. és 27. lap.

lesz, dicsősége pedig semmi arányban sem állana a nehézségekkel, melyeket ezáltal fölkelthetne. Megnyugodtunk végre abban, hogy az akadémia ajánló levelet ad gr. Prokesch-Osten internuntiusához, és hasonlót eszközöltünk ki gróf Forgách Antal magyar kancellártól; ki akkor a kormány élén állott, s minket szokott szives figyelmével hathatósan ajánlva, valóban nagy hálaára kötelezett le. Mig Budán az akkori kormányzónak valami titkára vagy tanácsosa, midőn csak utlevelet kérelmeztünk, úgy fogadott körülbelül, mint a gyanus emberekkel szokás bánni.

De ily czél mellett az apró méltatlanságok oly kevésbé ingathattak meg, mint akár aggbarátunk Kubinyi kevésbbé eszélyes sőt kihívó viselete az utazás czéljai hirdetésében; melyek a rendőrség figyelmét is képesek voltak fölébresztteni. Szerénységünk és csekély tehetségünk öntudatában is éreztük hivatásunk és küldetésünk magas eszméjét, és csak úgy át voltunk hatva általa és lelkesedtünk érte, mint akár az új világot kereső Columbusok, vagy új égi rendszereket felfedező Copernicusok.

Igy léptünk be a Fekete-tengeren átélt viharos éjre következő szép májusi napok egyikén, az Aranyszarv fölött emelkedő Pera velencei palotájába, gr. Prokesch-Osten internuntiusához. Beküldött névjegyünk elég volt, hogy bebocsátassunk, gróf Forgách s az akadémia átnyújtott levele elég, hogy meghitten fogadtassunk. Mindennek daczára a vállalkozásunk merészsége mellett szükséges ovatosság nem engedte, hogy mindjárt nyíltan és őszintén szóljunk.

Áttanulva a Corvina s általában a bizanti könyvtárak nyomozása történetét, ha nem vakmerőségnek, mégis nevetségesnek véltük, hogy magunkat első perczen úgy mutassuk be, mint a kik a Corvinát fölfedezni és visszaszerezni jöttünk. Nem is említve a régibb magyar s osztrák fejedelmi küldöttségeket, kik azt sikeretlenül keresték; tudtuk, hogy az újabb időben is oly tudósok, mint a francia abbé Šavin, és az olasz abbate Toderini, az angol főesperes Carlisle és az osztrák követségi tanácsos Hammer-Purgstall, udvaraik által is támogatva, hasztalan fáradoztak ez ügyben. — Sem a bizanti,

sem a Corvina-könyvtárak nyomaira nem akadhattak.¹⁾ Félünk, ha ily tudós férfinnak egyenesen elmondjuk, hogy e könyvtárakba akarunk jutni, melyeket ő maga is bizonyára vágyódott látni, ha azokba bejuthatott volna, még szemünkbe talál nevetni. Megkerültük azért a kérdést, s ovatos diplomaticus modorral igyekeztem elmondani nevünkben, hogy a magyar történet-kutatók vizsgálatával foglalkozván, melyek kiadását akadémiánk monumentáiban már akkor megkezdte, archaeologiai tanulmányaink mellett ezek keresésére utaztunk ide. Nevezetesen arról értesültünk, hogy a szultánok eskiseraj-palotájában lévő kubbe alti nevű épület könyvtárában a magyar krónikák egy érdekes példánya találtatik, mely számos új variánsokat szolgáltathat. Ezt óhajtanók látni. Célunk egyelőre csak az, hogy bebocsátassunk a nevezett könyvtárba, ott körültekintve, megkereshessük e codexet, és beletekintve tájékozassuk magunkat, vajjon annak használata, kijegyzése vagy leírása szükséges-e? A további iránt azután az akadémia rendelkezését fogjuk elvárni.

A dolog lényege t. i. az volt, hogy a követ által engedélyt nyerjünk a kubbe alti, azaz kúp alatti palota könyvtárába juthatni. Régi hagyományok szóltak a felől, hogy itt a régi seraj kubbe alti kincstára könyvtárába volnának letéve a könyvek, melyeket Budáról a kincsesel, az istenek; Hercules és Apollon szobraival, és nagy érc-candelaberekkel hozott magával diadalban Soliman szultán vagy Ibrahim nagyvezér. A keresztény és török írók, mint Gritti emlékirója Francesco della Padovano, és Gilius Konstantinápoly leírásában, Pecsevi a magyar renegát, Mózes zsidó és Sokolazade török író egyaránt emlékeztek volna ezekről. A portai műveltebb török effendik s a portánál kibejáró görög s örmény ügynökök és segédek meghitten suttozták. A magyar emigratio egyes tanult férfiai, kik a keleti irodalmat elsajátíták, mint Szilágyi Dániel, és Konstantinápolyban régebben tanuló kitünő orientalistánk Vámbéry figyelmét is fölkelték; nevezetesen az utóbbi Pecsevi és Sokolazade fordításával is újra figyelmeztetett.

¹⁾ I. Hammer Konstantinápoly leírásában ezek kutatásait összeállítva.

Tervünk tehát az volt, hogy oly tudományos férfi által, ki ily vizsgálat célját teljesen méltányolhatta, és oly befolyásos állású diplomata által, minő akkor gr. Prokesch-Osten internuntius volt, a bebocsátást ily ártatlanabb ürügy alatt könnyebben kieszközöljük, mint ha a bizanti császárok vagy a Corvina codexei keresését hirdetjük.

A mily jóakaró készséggel meghallgatta azonban kérésünket, oly határozottan mentegetődzött, hogy hivatalos állásában nem lehet segélyünkre. Mire, méltányolva igyekezetünket, válaszolt, hogy példával akarja, — ugymond — annak kényes voltát előadni. Önhöz fordulok, mondá hozzám intézve a szót, mint egyházi férfihoz. Ön legjobban megérthet, ha az esetet fölteszem: mit válaszolna a Szent Atya, ha valami berlini protestans tudós, azzal a kérelemmel állana elő, hogy adja ki neki a vatikáni könyvtárban, tegyük fel, Luthernek ott létező eredeti kéziratait, melyeket munkái kiadásánál használni kíván. Én azt vélem, folytatá, hogy mint egyháza fejének és hitőrének ezt meg kellene tagadnia. Már most tegyen ön hasonlatot a Szent Atya bölcs, felvilágosodott, tudományos, nagy műveltségű személye, s a tudatlan, okatlan előítéletes török közt, vegyük akár ő felségét a szultánt is, ki épen ugy vallásának feje és hitőre; melynek épen egyik hitezikke, hogy mindaz, a mi a koránon kívül áll, s írva van, csak istentelenség. Ha ő maga nem is gondolna talán vele, környezete az ulemák figyelmeztetnék és gátolnák ebben. A követnek ilyesmit magától vagy valakiért kérni, egyenesen a diplomatiaillemmel, szokással, sőt a köteles tisztelettel ellenkeznek. De tudják önök mit, én azt vélem, hogy szavaiknál tovább látok és hogy nálamnál jobban vannak tájékozva, nemcsak a tárgy, a mód iránt is, melylyel azt megnyerhetik. Tegyük meg a tudomány érdekében ez uton, a mit tehetnek. Mert ha én ily uton fellépek, ezáltal figyelmet keltve, azzal csak akadályokra lehetnék. De részemről mindent meg fogok egyébkint tenni, hogy az intéző körökben jól fogadtassanak. Szükségök lesz a portánál, a külügyéرنél, a nagy vezérnél, sőt lehet a nagyurnál is bemutatásra, hogy a kívánt helyig juthassanak, és kérelmök meghallgattassék. Ezt ajánlatommal ki fogom eszközölni, mint kiváló személyiségeknél szokás, kik fontos

tudományos járatban vannak. Odáig érve egyszer, az önök ügyességétől és szemességétől függ, hogy céljt érjenek, ha az egyáltalában ez ügyben lehetséges.«

Másképp is meggyőződhattünk, hogy ha Törökországban lehetett volna valaha becse a tudományos expedícióknak, ezek rég elvesztették a miveltebb államférfiak előtt is reputációjukat. Nemcsak európai kalandorok éltek e czimmel vissza, hanem az orosz csel s az angol és francia versengés is ezt használta a kikémlés vagy befolyás érvényesítésének lépéül. A porta nem győzte már e czimen adni a kavaszokat s kiállítani a fermánokat a kajmakamók és agák számára; melyekkel a lázító orosz emissarius fődözhetta magát és keresztül-kasul járhatott a tudomány szolgálatában oly országokban, melyekben a tudománynak mi keresni valója sem volt. Képzeltetni, mily gyanus szemmel nézték a portánál az ily vállalatokat. És valóban nagy pártfogás kellett a merészséghez, ha valaki még a seraj könyvtárába is be akart jutni. Prokesché mégis elégséges volt kieszközlésére, ha nem minden nehézség nélkül járt is.

De nem fárasztom önöket ezek elbeszélésével, s a minket annyiszor kifárasztott lépések és tárgyalások további részleteivel. Csak röviden említem, hogy az ő ajánlása és követségi személyzetével való elkísértetésünk végre is fényes fogadást szerzett a portánál. Kubinyi társunk gazdag dísz magyar viseletet öltött, melynek paszomántja, állítása szerint, még II. Rákóczy Ferencz díszöltönyét ékesíté. Kavaszok előlovaglása mellett nagy kísérettel vezettettünk be. Előbb a külügyminiszter, majd rá a nagyvezér, akkor Fuad pasa fogadott. Üdvözlésünkben kiemeltük, hogy neki nemcsak mint a birodalom legmagasabb méltóságának, hanem mint a török irodalom első férfiának és hírneves költőnek kívántuk, mint távol idegen föld szerény tudósai, hódolatunkat kifejezni. Midőn erre nyájasan kezet fogott velünk, nem küzdhettem le az érzést, melyre történelmünk legsötétebb lapjai, konstantinápolyi török követségeink többnyire oly lealázó sorsa és fogadása leírásai emlékeztettek. Eszembe jutottak egyik ösömnök, a XVI-dik századi magyar költő s többször portai követ Rímaj Jánosnak jelentései: hogy lehetett szerencsés végre a fényes por-

tánál megjelenve, miután felkaftánoztatott, nagyvezér ő magassága kaftánja szélének csókjára bocsáttatni. Vagy mint még Zrinyi Ilona és Tököly leveleiben is megháborodva olvashatjuk, mikép esedeznek, hogy a Seislam ő nagyságának, a török hit legfőbb oszlopának köntösét csókolhassák.¹⁾ Mig Apafi fejedelem a vezérrel szemben, csak oda nyújtott keze csókolása után kaftánoztatik fel.

Mennyire változtak azóta az idők. De változott jobban, mintsem véltük volna, a török szellem is. Prokesch, lehet, már akkor szólott Fuaddal, bár nekünk nem említé. Annyi bizonyos, hogy a nagyvezér kérésünkre a legkisebb meglepetést sem mutatott, s mint ilyenre, épen semmi nehézséget sem tett. Ellenkezőleg egyenesen rámondá, hogy maga is ifjúkorában gyakran forgatta a könyvtárban az európai codexeket, nevezetesen Plutarchust említé, hogy hosszasabban volt kezében.²⁾ De — ugymond — az oly gyakori tüzvészek Konstantinápolyban, mint ez köztudomású, s itt a követségi személyekre mutatott, hogy ők is tudhatják, mindezt elemészték, s aligha maradt belőlök még egy kettő. Azonnal ki fogja adni a rendeletet, hogy előkerestessenek s az eredményről értesíttetni fogunk. Azután beszédét francziául tovább folytatta a török birodalom két nagy bajáról. Egyik az, hogy nem beszélve népe a művelt nyelveket, elzárva maradt a világműveltség lendületétől. Más az, hogy a tüzvész annyiszor pusztít, s általa elvesznek a házakkal a vagyon, a kincsek, az emlékek stb. De mindkettőn igyekszünk segíteni. A jövő nemzedék megtanulja majd a művelt nyelveket, s a fa-házak helyébe szilárd anyagból fogunk újakat építeni.

A török lassuságot ismerve, el voltunk bár rá készülve, türelmünk mégis nagy próbáknak volt kitéve. Megérkezett végre a nagy nap, melyen dobogó szívvel átléphetünk a kubbe alti csarnokai küszöbét. A fogadás mi kívánni valót sem hagyott fenn. Oly fényes volt, akár a portánál. Megvendégléssel kezdődött, mely

¹⁾ Tud. ért. I. 263 sat. S Uj Magy. muz. X. I. 103.

²⁾ Valóban a felfedezett és visszakerült corvina codexek egyikében Plutarchus életrajzainak egyes részletei előfordulnak.

a néhány csemege, kávé és csibuk fogás közt is nagyon hosszasanak, sőt végtelennek látszott. Végre miután a keleti illedelem minden udvariassági formáin átestünk, a kincs- és könyvtár főöre: Salih bej fölkelve jelt adott, hogy bevezetésünkre készen áll. A kincstárba lépve, nagy tömegekben állott előttünk a sok drágakő s aranykincs. Felhalmozva áll itt a világ minden részéből összerablott préda-zsákmány, s a követések által összehordott ajándék-tárgyak össze-vissza állított sora, az indiai drága kövektől és perzsa trónoktól kezdve egész a párisi mult századi barock óraházig. De köztök a drágaságon és curiosumon kívül valódi műbecsesel bíró tárgy mennél kevesebb volt. Hazánkra különösen mutató emlék vagy műrégiség általam hamarjában épen nem volt fellelhető. Az egészet máskép is csak futólag néztük, alig várva, hogy a könyvtárba juthassunk. De erről a kincstár megtekintése után szó sem volt. Azt hallók, hogy már ez is oly nagy kegy és kitüntetés, melyben csak a bucsuzó követségi személyek részesíttetnek. Ezzel újra a fogadó teremben a keleti bucsuzási illem udvariasságait folytatva akarták az egészet elvégezni.

Igy csalódva és kijátszva, kénytelenek voltunk az illemt félretenni. Figyelmeztettünk, hogy nem ezért jöttünk, hogy az engedélyt nem erre kértük és nem erről szól. Nem a kincstárt, de a könyvtárt kívántuk látni, s eziránt nyertünk ígéretet a nagyvezértől. Az ámulás most részükön mutatkozott. A fermán csak a kubbe alti látogatásáról szól. De ha könyvtárt akarunk látni, ezt a szivességet is hajlandók ily előkelő, tudós férfiaknak megtenni.

E közben elvezettek az eski seraj parkjában lévő egyik szultáni kösknek (szerintünk kiosk) nagy könyvtártermébe. A jól berendezett könyvtárban, mely a szultáni paloták ifjusága iskolájának könyvtárát képezné, azonnal könnyen tájékozhatuk magunkat. Láttuk a polczok felirataiból, hogy a tudomány-szak szerint rendezett könyvtár a korán, az orvostan, költészet sat. keleti irodalma műveit foglalja csupán magában. A nem háttal, de a nyíló oldallal kifelé fordított könyvek mindegyikének szelvézetére lévén írva czime, köztük hasztalan kerestünk volna tovább európai codexeket. Folytattuk azért követelésünket, és mire ez sem fogott, ismét nyájasabb kérés

és beszélgetés közt előálltunk értékesebb ajándékkal is és még nagyobbak ígéretével, ha azt, a mit keresünk, előmutatnák és feltalálnók.

Salih bej követelésünk daczára perczig sem veszté nyugalmát, sőt még nyájasabb lön. Megigérte, hogy utánnézet, kerestetni fog, lehet, hogy még valamire akadnak. — Ez nagy időt vett igénybe. Türelmetlenségünket fékezve, igyekeztünk közben a bejt mulattatni és társalgását élvezni. Kubinyi elmondá neki is, mint a nagyvezérnek és más pasáknak, hogy a szultánnak hálafeliratot indítványozott a magyar menekültek védelméért. A bejre e közlemény épen úgy nem volt hatással, mint más pasákra. Közülök csak Rauf pasa, kinek atyja egykor bécsi követ volt, kérdé rá, mikép vagyunk tehát most Ausztriával; és Suphi bej, a vakufok egykori minisztere, valamint a magyar menekültek kérdésében bukott miniszterek, mutattak némi érdeket.

Ez irányban még sajtóságosabb tapasztalatokra tettünk ez alkalommal szert. A társalgás folyamán megemlítettük, hogy nálunk Magyarországon a török uralkodás több érdekes nyomot hagyott maga után, mecseteket, minaréteket, török fürdőket sat. Mire észrevettem a bej és környezete arcán, hogy ezt vagy nem értik, vagy nem hiszik, folytattam, hogy sokáig is uralkodott ám hazánkban a török, és hogy 150 esztendeig lakott ama helyen, hol plebános voltam, melyet azért maig Török-Szent-Miklósnak neveznek. Ez még is többnek látszott Salih bejnek, mintsem, hogy egyszerű udvariassággal felelet nélkül hagyja. Válaszolt ama keleti udvarias szépszólamok egyikével, melyek minden mozlimnak azonnal rendelkezésre állanak, s valódi életbölcességét képezik: Allah — ugymond — nagy és nála minden lehetséges. De ő soha sem hallott ezek felől vagy ilyesmit. Pedig sokat olvasott távol vidékeken utazó dervisekről. S itt azután egy mitsem mondó mesét beszélt a Niluson krokodilusok közt utazott dervisről.

Midőn Prokesch ezt hallá, hasonló érdekes esetet beszélt utazásaiból. Trója terét és tumulusait vizsgálva, a pasánál vagy agánál, ki a vidék birtokosa volt, többször megfordulván, ez beszélte neki, hogy időnkint jönnek mennek idegenek erre, kik a köveket, melyekből most török siremlékek készülnek,

nézegetik. Azt mondják, hogy valami város romjai volnának. De ő sokszor kikérdezte már a vidék legöregebb embereit, és senki sem emlékezik rá, hogy itt város lett volna. Prokesch megjegyezte rá, hogy elhiszi, mert közülök aligha lesz valamelyik harmadfélezer éves, a mikor a város már megszűnt létezni. De gazdája azzal vigasztalta, hogy kár lesz azért hasztalanul tovább is keresni.¹⁾

E beszédek közt egyszerre föllebbent az ajtó függönye s az előcsarnok távlatában megpillantók, mint hoznak szolgálk biborba kötött nagy codexeket. Látásukra szívünk megrebbent, felsikoltottunk volna. — De mint férfiak, a görög böles mondatával: *Ευρηξα!* kiáltánk meghatottan, hogy végre is czélt értünk!

Csupán hat codex volt! Örömünk csakhamar hanyatlott. De e néhány codex is egyelőre megragadta mindjárt figyelmünket. Mindannyi jelenleg már itthon van nálunk a muzeum s egyetem könyvtárában. Mindannyin rögtön szemünkbe ragyogott a kapesok zománczában a magyar és Hunyadi czimer, mely hasonló miniatúr képeiken is mutatkozott. Biztosok voltunk, a codekek egész habitusa tanusította, hogy feltaláltuk a Corvina szebül maradványait; hogy három század multán elsőik felismertük és köszönthettük a magyar tudomány e kinceit s emlékeit.

¹⁾ Hasonló esetünk volt egy napon Konstantinápolyban a Gul-Dsamisi mecsetet, egy régi bizanti egyházat vizsgálva, melyben remetesz. Pál teste feküdt volt. A medreszeből, a mecset melletti iskolából kituduló gyermekek kérdésünkre összeköpdöstek és gíauroknak szidalmaztak, a tanító pedig egyszerűen megtagadta kiuyítását. Henszlimannjtársunk kívülről rajzolgatta s az erre összecsoportosult jóakaró törökök kérdésére mit mivelünk, azzal felelvén, hogy messziről jöttünk ide az építéstőlük tanulni, s most nem akarnak beereszteni, elvezettek a közel Yávóházban ülő hodzsához. Az illemes üdvözlés kávé és csibuk vendéglés után végre a kikérdezésre került a sor. »Mi járatban vagytok, s mily országnak fia?« Az építést jöttünk hozzátok megtanulni és Madzsaristánból valók vagyunk. Ez országról, válaszóla, soha életében semmit sem hallott; pedig még Dzsinnisztauról is (a szellemek, fündérek hona) olvasott. A kávéház közepén tuskón fát vágva guggolt egy aggastyán katona és röviden közbeszólt: ő tudja hol van, midőn Belgrádban mint nizzam szolgált, sokszor betekintett falairól ez országba: nagy ország, szép ország, gazdag ország! S e néhány szóval tekintélyünk meg volt alapítva. Azonnal megnyílt az érdekes templom előttünk.

Csakhamar beteitünk Sz. Ágoston Isten városa és Tacitus Róma története sat. ismeretes szövegei lapozásával. Égtünk a vágytól a többit is láthatni és birni. De velök csak még néhány nyomtatott nagy könyvet hoztak ki: a versaillesi kert mult századi képes kiadását, Calepinus szótárát sat., melyeket vagy nem tudtak, vagy nem akartak megkülönböztetni a keresett codexektől. Láthatólag örvendettek mégis, hogy valamivel eltalálták kedvünket. Annál is inkább csodálkoztak további kérdésünkre és kéréseinkre, hogy meg nem elégedve, ebből még többet kérünk. Nincs több! mondák és rázták a fejüket. De talán lesz még? kértünk tovább; ígértünk és közbe fenyegetődtünk is, hogy folyamodunk újra a nagyvezérhez; mért nem mutatták meg a többit. Nyugodtan vették. Jól teszszük, mondák. De nekik most nem lehet többel szolgálni. Erre sem volt határozott engedélyük. Talán majd kereshetnek s addig találnak még ilyes valamit.

Hetekén át tartott ez így, a további lépések megtevése s újabb engedély kieszközlése. Jól felhasználtuk ez alatt az időt s alkalmat. A nagyvezérnél a tengerparton levő nyári lakában magán fogadást nyertünk s némileg titkos látogatást tettünk, melyet egyik menekült derék hazánkfia, főkertésze Sipos eszközölt ki számunkra. Ennek eredménye volt, hogy egy napon mégis sok kétség és aggály közt hozzá juthattunk óhajításunk tárgyához.

Addig is Prokesch tartá bennünk a lelket. Szeretetteljesen, akár egy atya vagy testvér fogadott bennünket. Majdnem estéknént megjelenhattünk társalgó teremében; többször hivatalosak voltunk asztalához és estélyeire, minőket akkor a Konstantinápolyt látogató angol trónörökös walesi herceg tiszteletére a nagy világnak és diplomatiának adott. De legkedvesebb volt nekünk személyes társalgása, midőn vele egyedül tölthettük az estét. Ilyenkor szellemes és finom lelke gazdag tapasztalatait, szíve nemes érzelmeit felülmulhatlan bájával tárta fel előttünk, s órákon át lebüvölve tartott velök. A ki valaha olvasta számos emlékiratait, a Denkwürdigkeiten, Erinnerungen sat. megragadó helyeit, melyekben görög és keleti utja fénypontjait, az emlékek és természet szépségeit, a tudósok és művészek, diplomaták és fejedelmek körében töltött érdekesebb óráit beszéli, annak lehet némi fogalma e társal-

gásokról. Személyének varázsa kiapadhatlan volt. Sokszor így fölmelegedve, a mint íróasztalánál általunk körülvéve ült, írott naplói után nyult s ezekből kiadott emlékeihez oly kiadatlan részleteket olvasott, melyek azokat nem csak részletességök, de megható egyes meghittebb személyes vonásaik által érdekességökre nézve messze túlhaladták. Csak egy ilyet említek itt fel például. Mert méltónak tartom, hogy történeti emlékeink számára is följegyezve maradjon.

Mindjárt az első napok egyikén fölveté a kérdést, mikor megyünk Rodostóba? kissé meglepetve és habozva válaszoltunk. Nem vártuk az internuntiusától, hogy erről szabad legyen neki tudomást venni; nem tudtuk, mit akar vele, és lehet-e, illik-e előtte színt vallanunk. A minket megelőzőtt hírek, melyek nemcsak itthon, de az ottani emigratiónál is keringtek, hogy Tököly és Rákóczy hamvaiért jöttünk; miről a pérai sz. Benedek egyháznak, melyben Zrinyi Pona és Rákóczy hamvai nyugodtak, Lazarista szerzetes főnöke azonnal kérdezősködött s egy nála ezt bejelentő levelet is mutatott elő hazánkból, — minket már is óvatosságra intettek, és nem bátoríthattak egyenes, határozott válaszra. De a mint ezt Prokesch észrevette, a jóakaró, őszinte nyíltság hangján vágott közbe: No az volna szép, hamagyar létetekre meg nem látogatnátok történetetek e kegyeletes helyét. Azután elővette naplója egy kötetét és gyönyörű írásu lapjairól kedvvel olvasta fel a részletet rodostói első látogatásáról, még a huszas évek elejéről. Bámulva hallgatunk, nemcsak a szép, kegyeletes reflexiókat, de a pontos részleteket, melyekkel a Rodostóban nyugvó magyar menekültek siremlékei feliratait följegyezte. Örökké bánom, hogy azokat le nem irtam akkor, mert Rodostót látogatva, már a számos, mintegy husz siremlék közül csak a három ismerettest: Bercsényiét, Eszterházyét és Szarvaskendi Zsibrikét találtuk meg az örmény r. kath. templomban, és Kőszeghyét egy sirkertben. — A többi mind elenyészett; és tudtunkra csak Prokesch kéziratban maradt naplója az egyetlen kutfő, mely azok emléket fentartotta. E helyett leírhattuk Rákóczy maig fenálló palotája kápolnájában, hol a szerencsétlen fejedelem oly buzgón imádkozott naphosszant, és melynek oltáránál szerencsés voltam sz. misét szolgálhatni, — fentartott emlékeinket, a

magyar menekültek anyakönyveit, melyekben házasságaik, gyermekeik születése és haláluk napja be van jegyezve. Mikes Kelemen nevével többször találkoztunk bennök; és könyvével kezemben bejártam a tengerpartot, a tájat, hol lakott. Felismerni véltem a helyet, hol háza állhatott, a mint leveleiben leírja, hogy a viharban a hegyről hullámzó zápor árai s a tenger felhabzó hullámai falaihoz verődtek. Maig is látható egy lak romja közel a tengerparthoz s a záporáradások által kimosott nagy árkok aljában.

Prokesch sajátkezüleg írta meg előttünk az ajánló levelet számunkra a rodostói konsulhoz. Elolvasta meghagyását, hogy fogadjon úgy, mintha ő saját személyében látogatná. A jó ember azzal lépett azután elénk, hogy ő is hazánkfia. Anyja Katinkay magyar menekült leánya, s ő maga valóságos régi magyar táblabírói alak volt. Így dicsékedtek többen is az előkelők közül magyar eredetükkel. Szívesen vendéglő házi gazdánk dr. Stefanelli neje, Grimani leány, a Kőszeghyektől származtatá magát. Mindannyian üdvözlötünkre jöttek s jártunkban tömegesen kísérték az utcákon egy vasárnapon, és megjelentek Rákóczy kápolnájában az általunk tartott isteni tiszteleten. Bár hazajövet értesültünk, hogy ezért s a Rákóczy sirja helyén a sz. Benoi régi bizanti egyház kápolnájában tartott isteni tiszteletért, hol menekült hazánkfiai összegyűlve üdvözöltek, fel voltunk jelentve a rendőrségnek; azért mégis Prokesch részvétellel hallgatta ottani mulatásunk élményeit, s olvasta tovább naplójából a szép helyet, mely részben emlékiratai kiadásában is megjelent. Mint jött Aegospotamosból ide a régi Rhoduntia vidékére, hol a Propontis partjain a tenger ezüst leple alatt Ázsia és Európa egymásnak kezét nyújt. Őt is az akkori konsul Rákóczy egyik kísérlőjének fia ugymond, vezette a magyarok síremlékeihez. Kedvesen emlékezik itt azután Prokesch is a magyar felvidéken töltött napjaira, midőn Sáros hegyeiben és Szepes völgyein többször tanuja volt a megható jelenetnek, a mint a körülálló népnek a Rákóczy-nóta felhangzására könybe merültek szemei, s a másik versnél már sirásra fakadva, hangosan zokogtak, mintha csak atyjuk halálát énekelve siratták volna ugymond ¹⁾

¹⁾ Prokesch: Denkwürdigkeiten u. Erinnerungen aus d. Orient I. 350.

Nem egyszer ilyenkor meghittén és nyíltan hozta szóba a kényes állást is, melyben akkor hazánk a felirati vita után állott és a provisorium idejében volt. Kubinyi kissé tapintatlanul hozakodott elő megint, a szultánnak indítványozott feliratával. Prokesch mosolyogva mondá, hozzám fordulva: »De azt komolyan még sem hihetem, hogy e jó, kedves, nyújtas öreg ur forradalmár lenne.« Azt meg még kevésbé értem, hogy kegyeden oly meleg barátsággal csügg erős protestáns létére.« »Dehogy forradalmár! válaszolám. Sőt lelke és szíve alapjában, bármily sajtóságos országgyűlési adomákat beszélnek még atyja s őse felől, erősen dynastikus érzelmű s legitimista; s oppositíója is csak a legitimitásból indul ki. Atyai szíves barátsága daczára is azonban vallásának, melynek egyik főnöke, oly erős híve, hogy sértett érdekeiért képes volna a zöldasztalnál velem bármikor kemény s tekintet nélküli vitát vívni. A mint-hogy ilyenkor szemben velem én sem engednék mitsem hálás érzelmeimnek, hogy a vitát fel ne vegyem és meg ne védjem vallásom s egyházam igazait s jogait. Ilyesmi nálunk, mondám, kérdést sem szenved és magától értetődik.« »Látni, hogy csakugyan alkotmányos nemzet fiai vagytok és nyilvános életben nevedtetek fel. Csak ezáltal lehet titeket megérteni.« — »És mégis, tevém hozzá kissé halkabban, de bátrabban, olyanok által kormányoztatunk, kik ezt nem képesek megérteni.« — »Igaz!« mondá rá röviden, de teljes meggyőződés hangján.

Abbahagytuk, s átmentünk ismét tudományos tárgyainkra. A legkedvesebb volt előtte úgy is az archaeologiai tanulmányok felett társalogni. Ilyenkor gyűjteményei egyes tárgyai ismételt bemutatásával istápolta új felfedezéseit és véleményét; elbeszélte egyiptomi, kizsásziai kutatásai részleteit. És ha észrevette magát, hogy hosszabban szolt, még bocsánatot is kért, a miért oly érdekesen beszélt. De lássátok, mondá, e tunya törökök közé vetve, itt ez senkit sem érdekel; s éveken át alig vetődik ide néha-napján szaktudós, kivel ezekről szólanom lehetne.

Ott álltunk azután így a velencei palota társalgó-teremének a kertbe nyíló ablakai emelkedett terén, honnét nagyszerű kilátás nyílt a Chrysokeros, az aranyszarv hullámain

evedző számtalan hajóira és fel a túlparton a szultánok régi serajja fokára, le Perára s Galatára, át Ázsiába Skutarira, a régi Chalcedonra. A palota kertjéből a szép májusi estéken a fák virág-özönének illata, s a csattogó csalogányok éneke hangzott be; az előtérben ez antik jellemű s nemes humanus szívű férfiú tisztas alakja állott, kedves és megragadó közlékenységével, még e páratlan szép kilátáson túl is a tudomány és művészet magasabb régióiba emelve lelkünket. Majd viszonzta is látogatásainkat, ő, valamint követségi kedves személyzete: gr. Ludolf és Laekenbacher tanácsosok, b. Vecsera Albin és Mayer Ernő hazánkiai, titkárok, Lebidar és Kossják tolmácsok. De így kísért még tapasztalása, tanácsa, sőt pártfogása tovább keleti s kis-ázsiai utunkon, mint Rodostóba, ugy Bythiniába és Nikomediába Tökölly sírjához, és Hellasba, hol Syrában Haan consul, az albán nyelvtan és regék s a mythologia írója s az antik műrégiség avatott férfija, épen oly barátságossággal segélt az ő ajánlatára; mint a dán Köppen, ki mint philhellen jött egykor Hellas függetlenségeért küzdeni s a királyságot megalapítani; majd tanításával az elvadult és tótosult helleneket civilizálni. De kit azért a németek elűzésével a hálátlan görögök csakugy kiűztek; és most Amerikából, hová menekült és hol Philadelphiában tanár volt, az abolitionista háboru kiűtésével megint visszajött ide öregén ifjusága feledhetetlen szép honába. Barátságát ránk ruházva, lelkesülten vezetett minket Hellas classicus vidékein és Athenben. Naponkint feljárt velünk a Parthenonba, hol egyszer e barátságának és készségének, felsietés közben a napszurás által leterítve, majdnem áldozata lett, a leesőt felfogó karjaink közt. Hálásan emlékezünk ma minderre, a mivel akkor Prokesch kétése és reménytelen vállalatunk esélyei közt bennünk az elszántságunk daczára is már csüggedező lelket fenntartotta. Még később is, élete végső napjaiban hazánkön át visszajövet a keletről, itt is meglátogatott minket, muzeumunkat, melyet dúsan megajándékozott, s akadémiánkat, melynek jelentőségünkre szives szolgálataiért tagja lett.

Végre megjött ismét az engedély, s a nap, melyen meghíva beléphettünk az eski-sérajba. Itt az előbb leírt Kösk könyvtár-tereme közepén megterített asztalon, most a codexek

nagy halmaza felrakva várt reánk. Megindulással nyultunk utánok, hogy mi mindent fogunk bennök találni. Az első fogások meggyőztek felőle, hogy itt egyszerűn számos classicus, egyházi s középkori író munkái codex-eivel állunk szemben; és nem valami hazai irodalmi és történelmi különlegességekkel. A mint ez iránt tájékozva voltunk, azonnal hozzá fogtunk névjegyzékek, tartalmuk és külkinézésük rövid leírása elkészítéséhez. Jól kellett sietnünk velök, mert mintegy ötven darab állott előttünk, s alig volt egy-két óra áttekintésükre engedve. Köztök ismét több nyomtatott könyv volt elvegyítve, mint Banduriusnak a bizanti régiségekről írt munkája. Legnagyobb részt azonban becses régi XIV. és XV. századi latin, görög, sőt kiril pergamen kézirati codexek voltak. Ezek közül nevezetesen 9 darab ismét Mátyás király codex-ei előbb leírt jellegét, az akkori florenczi codex-írók kezét és miniaturjeit, a veres bársony kötést, ennek képesain és a képek festményeiben a magyar birodalom, valamint a Hunyadiak czimerét mutatta. Sőt egy kép Mátyás király alakját is felismerhetőn ábrázolta. Tartalomra mindannyi classicus, mint mondám, egyházatya és későbbi író, nevezetesebbek Tacitus, Plautus, Suetonius, Polybius, Teophrastus, Cornelius Nepos, Cicero, Augustinus, Eusebius, Clemens stb. melyek közül kétségtelenül a legtöbb Mátyás király könyvtárából való lehet, habár annak oly kiváló jellegével nem bir, mint azok, melyek különös megrendelésére készültek, míg a legtöbb általa készen volt megszerezhető.

Nem is tartóztatom önöket e könyvek részletes felsorolásával. Jelenleg már, midőn azok nagy és legjelentékenyebb része birtokunkba jutott, részletes bibliographiai leírásaikat, czimeik összeírásai s összehasonlításai ismertetéseit többszörsen is birjuk. ¹⁾

¹⁾ Lásd az általunk fölfedezették jegyzékét Morótmann és Dethier későbbi közleményeivel összehasonlítva, kiadva Henszlmann társunk által M. Akadémia jegyzőkönyvei 1864. II. 89. Pulszky: A corvina maradványai, és Csontos: A stambuli szerailban látott nyugoti codexek. Magyar. könyvsz. II. 145. 153. S legújabbán az ott visszamaradtak ismeretes codex-einek leírása is felvéve Dethier által a magyar Akadémia megkeresése folytán. Ez is tudunkra a M. Könyvszemle legújabb füzetében fog megjelenni.

Fölfedezésünk mindjárt nagy figyelmet keltett Konstantinápolyban is, az ottani tudósok kis körében. Most már fölépítettünk vele nyíltan. Nemesak Prokesch örült neki; hanem az ott bizanti tanulmányokkal foglalkozó egy-két idegen tudóst is nagy mérvben érdekelte. Nevezetesen dr. Dethier Rajna-környéki származású akkori tanoda-igazgató, most a stambuli múzeumok igazgatója, kérte tőlünk mindjárt a jegyzéket. De különösen érdekelte magát érte dr. Mordtmann, ki mint hamburgi ügyvivő jött oda s régiebb idő óta a török kereskedelmi ministerium főnöke volt. Több munka jelent meg tőle, nevezetesen Konstantinápolynak a törökök általi bevételé egykoru források után ujonnan megírva. Társaságában körüljártuk volt Konstantinápoly híres falait, magyarázta nekünk azok nevezetes helyeit és emlékeit, valamint többszöri ostromait. Most közlésünk után tűnt ki először, hogy ő titkon ismételve többet látott már e codexek közül. Első alkalmat adott neki erre a híres Tischendorf, a biblia sinai ősrégi codexe felfedezője. Mint a biblia régi szövegei kutatója, nagy szerencsével járta be ekkor a keletet és kutatta a kolostorokban, nevezetesen Athos hegyén a codexeket. Nagy munkái fényes kiadásai Miklós orosz czár költségén jelentek meg. A czár sajtátkezű levelével kérte a szultántól, hogy küldötte Tischendorf a serajban levő bizanti codexeket vizsgálhassa. Ugyanezt tette a porosz király Lepsiusért. Mind a ketten azt vélték, valamint kutató elődeik abbé Savin és Carlisle, hogy feltalálhatják még a bizanti császárok ősrégi könyvtárát. És mindannyian csalódtak ismét. Mind a kétszer különböző helyen, a szultánok dolmabakesi palotája egyik szobájában láttak néhányat fennebb leírt codexeink közül, melyek tehát oda nyilván az eski-serajból vitettek át az Aranyszarvon megtekintésül. Mind a két hirneves tudós rögtön láthatta, hogy ezek újabb codexek s azért nem érdekelték őket. Mig Mordtmann ezek társaságában kétszer is, majd felületesebben, majd részletesebben vizsgálta s feljegyeztette azokat, sőt mint egy 12 darabnak rövid címét is közzétette Lepsius philologiai lapjában. Egyik sem ismerte fel azonban bennök a Corvina maradványait, melyeket sem nem kerestek, sem azok jellegét nem voltak képesek felismerni. Most hogy Mordtmann az álta-

lunk elért eredmény után erről értesült, kérte, közölnök vele jegyzékünket, és ő viszont közlendi velünk az övét. E jegyzékek összeállításából láttuk, hogy ő a mieink közül többet nem látott, és viszont mi sem láttuk mindazt, a mit ő.

Tisztán állott tehát előttünk, hogy még jóval többnek kell ott lenni, mint a mit mi láttunk s eddig ismertünk. Bizonyos volt az is, hogy egyikünk sem juthatott a helyiségbe, hol e könyvtár áll; és hogy annak csak egyes példányai hordattak ki különféle helyekre, megmutatásul a kubbe-altiban létező könyvtár szobából. Most azért e helyiségnek kutatására fordítottuk újra figyelmünket. A kubbe-alti egyszerű s magánálló épülete minden felől jól kivehető volt. Látogatásaink által tájékozva voltunk a benne levő kincstár helyiségeiről, a fogadó lakról. Elkészítettük alaprajzát, megszámtottuk ablakait, körül hajóztuk tengerre néző oldalát, és mind ebből világosan kitűnt, hogy a kincstár termein túl egy vagy két kisebb teremben vagy szobában nem voltunk és hogy ez valószínűleg a codexek rejtegetett könyvtárhelyiségét képezi, melybe bocsátani nem akarnak senkit, hanem inkább onnét kihordják megmutatásul egyes példányokat.

Ennek oka kétféleképp is volt magyarázható. Az általunk vizsgált s ismert codexek néhányán feltűnő volt a leszakadt, vagy megsérült kötésüknél hátlapjaik nedvessége, hiánya, rothadása és penészes volta. Ez arra mutatott, hogy a könyvek a földre hanyva egy halmazban fekszenek, s hogy az alsók a padló nedvességétől szenvednek. Ily állapotban, valószínű, hogy átallották a könyveket mutatni, és inkább kihozták a jobbakat. Azért, midőn oly számosat állítottak ki belőlük, mint nekünk, talán lejjebb is kellett a rongáltabb példányok után nyulniok.¹⁾ Mig más állítólag értesültek azt adták okul, hogy a kubbe-alti kincstár azon termén túl, és közben a szegletszoba helyiségével, melyben nagy mennyiségű könyv hever,

¹⁾ A visszakerült példányokon is ennek nyoma látható. Cicero, Clemens, Aristoteles s egy biblia codexein e rothadás, címállás és penész nyomai kisebb-nagyobb mértékben mutatkoznak.

ez előtt egy szobában Mahommed ereklyéi őriztetnek. Miért a hitetlenek ide be nem léphetnek.

Akárhogy legyen is, nekünk többé sem ide bocsáttatnunk nem sikerült, sem kérésünk, hogy még több codexet láthassunk, ha nem most, egy más alkalommal ismét, nem teljesítettett. Ünnepek következnek, mondák. A padisah ide fog látogatni az eski seraj palotáiba. Elfogadására kell készülnünk, akkor senkit sem lehet fogadnunk, semmi idegennek nem lehet ide belépni.

Annál kevésbbé lehetett egyelőre nagyobb eredményt elérnünk. Mert, ha sikerült is a Corvina maradványait fölfedeznünk, nem sikerülhetett azokat visszaszereznünk. A kilátásba helyezett mód és feltételek egyrészt oly természetűek, másrészt nehezebbek voltak, hogysem határozottan abba ereszkednünk s ezeket megbirnunk lehetett volna. Azzal vigasztaltuk, vagy csak hitegettük magunkat, hogy itthon talán sikerülni fog jobb módot és költséget is találnunk. Ámbár az igazat megvallva, ismervén szűk körülményeinket, s az ilyesmi iránti egykedvűséget, vagy csak csekélyebb érdeket, nem igen kecsegtethettük magunkat valami reményvel. A való azonban még ezen is alól maradt.

Visszatérve, az akadémia legközelebbi ülésében most már el lehetett mondanunk utunk célját s annak nevezetes eredményét, hogy fölfedeztük Mátyás király könyvtára maradványait; láttuk s összeirtuk azok nagyszámát, s hogy ezek mögött még több is rejlik talán, a mi fölfedezésre és mindannyi megszerzésre vár. A Trattner-Károlyi ház régi egyszerű terme, hol az akadémia egyik bölcsője állt, alig hallott ennél örvedesebb hirt. Társaink, kik közül sokan ülnek még e fényes teremben, s emlékezhetnek az eseményre, bár 15 éve mult, élénk érdeklődéssel és melegen fogadták jelentésünket. A további részletek, a megszerzhetés módja, feltételei, kivitele iránt is hajlandók voltunk nyilatkozni. De erre zártulást kértünk. Az akkori elnökség, a mily tüntető készséggel fogadta s ígérte azt, ugy soha sem hívta össze. Tacitus, Augustinus codexei s a mi talán még mögöttök rejlett, ha mindjárt Mátyás király könyvtárából való s az ecset és zománcz művészetével diszítve volt is, akkor nem látszottak még oly fontosságúaknak, mint

csak ma is. Ne vádoljunk érte senkit. Adjunk hálát, hogy már tul vagyunk ez állapotokon, és hogy az akadémia azóta ünnepekét látott s ül, valahányszor ily codexek bemutattnak; hogy készséggel jár el, ha tudósaink számára kikéretnek.

Akkor még ilyesmi nem volt várható. Apró létküzdelmek korát éltük és nem lehet csodálkoznunk, ha mellékes tekintetekkel kellett inkább, mintsem a tudománnyal foglalkozni. Máskép is ily sikerek horderejét és jelentőségét a hangadó körökben akkor csekélyelték. Ki hinné, hogy oly hangadó nagy hirlap, (mely egy montenegrói rosz löfegyver elstülését, vagy valami kétes jellegű szerb államférfi áldomását magának megsürgönyöztetve ujnyi kövér betűkkel adja, méltóságát, melylyel közönségének s a nemzetnek tartozik, feledve,) akkor nem tartotta méltónak közleni a sürgönyt, melyet a Corvina maradványai fölfedezéséről tőlünk Konstantinápolyból vett.

Csak Toldy volt most is az egyetlen, ki sikereinket nem csak méltányolta, de a lelkesüléssel, melyre csak az ő nemes és fogékony lelke volt képes, fogadta. Rögtön a mint levelemből értesült, visszahangoztatta az *Evgsza*-t, üdvözölte szerencsés fölfedezésünket. Irt a Magyarország című akkori politikai nagy lapba fölöle cikkekét. »Május 21-dike, ugymond, a szerencsés nap, melyen sikerült fölfedezni a Corvina maradványait. — A tény constatálva van! — Bizom nemzetem geniusához, lesz pénze Magyarországnak arra, hogy azt megszerezhessek, vagy a mi szükséges a honi és európai tudományosság érdekében lemásolhassuk. Isten segítse rá értünk a távolban fáradozó hazánkfiát! — Ez az, a mi a nemzetre még uj dicsőséget hozhat!« így irt és szölt. S az egész kérdést ujra előadva, vele lelkesített és buzditott.

De mind hasztalan volt. Az általános tájékozatlansággal és érzéketlenséggel szemben az ügy egyelőre egészen elaludt. Mig az akadémiaiban időről időre mind erősebben lüktető tudományos élet ujra s ismételve is az előtérbe, vagy csak a tanácskozási szönyegre hozta. Inditvány inditványt ért. Majd az internuntius volt felszólítandó, hogy szerezze meg az ott létező többi codexek jegyzékét is, bármily jelentékteleknek látszasanak is azok és bármily rosz állapotban legyenek. Mert ugy véltük, hogy csak a világra szóló nagy művek fényesebb

codexeit láhattuk, míg talán épen a magyar szövegü vagy történeti codexeink mint jelentéktelenebb papiros kéziratok földre vetve senyednek a könyvtár alján. Majd midőn a Prokesch által kieszközölt s elkészített újabb összeírás sem elégitett ki, Konstantinápolyba küldendő követség jött indítványba. De az örökös költséghiány miatt az sem létesülhetett.

Az alatt Prokesch-Osten, figyelme általunk már annyira fölébresztve, mind erősebben foglalkozott az ügygyel. Sikerült valóban kieszközölnie, hogy a codexek neki újra előmutattak, és dr. Dethier által azok bővebb jegyzékét elkészítette, különös tekintettel lévén azokra, melyeken a Corvina jellege felismerhető volt.

De ekkor már fölfedezésünk híre fölébresztette az összes európai szaktudósok figyelmét, kik egymás után jöttek, fejedelmek hatalmas ajánló leveleivel, s többen behocsátást nyertek. Konstantinápolyban levő hazánkfiai leveleiből arról értesültünk, hogy néhányan egyes Codexek másolásához kezdettek, mások közülök egyet-mást eltulajdonítottak, vagy kimetszettek belőlök; a mi nekünk, ha ezt helyesnek véljük, épen ugy sikerülhetett volna.

Az első a francia kamarának könyvtárnoka Miller volt, ki III. Napoleon által küldetett ki fölfedezésünk hírére.¹⁾ Erre a másik az angol British-Muzeum küldötte Newton jött. Mire Pétervárról az orosz küldött Tischendorf is, előbbi eredménytelen kutatásai daczára ismét megjelent; és most oly eredménnyel járt el, hogy az általunk fölfedezett Hervoja-féle Glagolit, s még más hasonló bizanti s ó-szláv codexeket, evangeliárumot, hymnologiai és legendariusokat magával vitte, ugy hogy ma többé ott azóta nyomuk sincs.

A törökök végre restelték már a folytonos zaklatást és kihordották a kubbe-altiból. Felállították az eddig muto-

¹⁾ Dr. Dethier az Akadémiának újabban beküldött Catalogue Scientifique et histor. des Codices de la bibliot. imp. du Sérail mondja: L'éveil donné par la députation Hongroise, fit que Napoléon III. envoya M. Miller le bibliothécaire de la Chambre des députés. — Puis vient M. Newton envoyé par le Musée Britannique. M. Tischendorf a trouvé bon de cacher ce qu'il a fait en examinant la collection. L. fennebb Dethiernek a Könyvszemlében kiadás alatt levő legújabb kéziratí jegyzékét.

gatottakat az eski-seraj említett köskje könyvtárában. Itt azután mindenki könnyen hozzáférhetett, a ki Konstantinápolyba utazott. Itt látták már hazánkfiai, nevezetesen Pulszky Ferencz is, mint értekezésében írja; s eljött még Poroszországból újra Lepsius, a kormánytól küldve, mint Dethier jegyzékéből látni. Tehát minden európai művelt nagy hatalom hivatalos küldetéssel képviselve volt már. Csak mi, kik fölfedeztük, kiknek leginkább érdekében állott, kik legjobban voltunk tájékozva már az ügyben magánvállalkozásunk által is, nem tettünk többé lépést. A szerencse azonban, s adjuk hozzá mindjárt, a szerencsétlenség is, jobban, kedvezőbben gondoskodott rólunk, mint érdemünk s igyekezetünk.

Midőn Magyarország uralkodója visszahelyezve az országot régi jogába, magyar kormányelnöke kíséretében, a nagy világesemény alkalmával, mely a suezi Isthmus átmetszésével a Középtengert az Indiai s Atlanti Ocezánnal egyesíté, Konstantinápolyba ment, hozta vissza s ajándékozta a magyar nemzeti muzeumnak Mátyás király könyvtára kitünő négy codexét. Prokesch-Osten, ki azóta, hogy nekünk ígérte, nem veszté szem elől a Corvina ügyét, némes belátásával hozta ajánlatba a portánál és szultánnál e legnemesebb ajándékot. S Magyarország királya e legszebb ajándékkal szentesíté ez irányban is az új irodalmi és tudományos korszakot, minő nálunk Mátyás király fényes kora óta nem volt, midőn könyvtára e maradványait visszahozta s az országnak visszaadta.

A többit tudják önök, hogy jutott vissza. Az alkalom, mely azt szülte, bár nagyobb eredményhez vezetett, kevésbbé volt vigasztaló. Az európai török birodalom élet-halál harcza volt lépendő. Magyarország, mely a kelet felé Európa egyik őrpontját képezte, századokon át küzdött annak vad hódítási áramlatai ellen; míg azok végre rajta megtörtek. De az ország keleti politikája és diplomatiája, melynek egykori követői s ügynökei, oratorai és küldöttei oly sűrűn járták a portát, önállásunk leszálltával elvesztette volt régen befolyását a keletre; ezzel elvesztettük szem elől itteni érdekeinket is. Mire önállásunk visszanyerésével már ezeket szemre vettük és érvényesíthetők volna, késő volt. A viszonyok fejünkre nőttek s a végzetek utolérték. A közös érdekek érzete csak a vész előtti

utolsó perczben nyomult ott is a keleten és részben itt is nálunk előtérbe; és hogy azokat ott is megérték, annak most a Corvina maradványai visszaküldése lön egyik záloga. Nem volt többé szükség a diplomtizálásra; a nép magától megérté már közös érdekét. A mint a nagy katastrópháknál történni szokott, a véletlennek látszó körülmények mellett meghozza a Gondviselés azt, mit az emberi ész és bölcsesség, a honfiúi vágy, igyekezet s áldozatkészség létesíteni nem képes.

Igy történt itt is.

Ott álltunk tavál, egy éve most, a magyar egyetem könyvtár-palotája ama fényes termében, mely lehet, Mátyás könyvtára királyi termein túl is téve, épen elkészült volt, hogy, mint méltó hely, fogadja magába Mátyás király könyveit, a török szultántól és nemzettől ajándékban. — Itt üdvözlöttük ismét a codexeket, melyeket 15 év előtt először fedeztünk fel. Harminczöt küldetett vissza ez alkalommal s így az uralkodó által hozott négy darabbal együtt 39 codex került vissza hazánkba. Az eddig ott fölfedezett összes codekek száma Dethier legujabb összeírása szerint mintegy 103 darabra tehető. Oly apró töredéknek mondható tehát ezek száma is, mely semmi arányban sem áll Mátyás király könyvtárával, mely a mostani alaposabb és mérsékeltbb számítás szerint is legalább nyolcz-tíz ezer kötetre tehető. De ezek közt több oly bizancki és egy-két keleti codex is van, melyről biztossággal el lehet mondani, hogy nem voltak Mátyás király könyvtárából valók. Az eddig fölfedezetteknek tehát közel fele s a legszebb corvinai codexeknek majdnem teljes száma haza került. Az ott maradtak közt eddig egy sincs, mely minket máskép közelebből érdekelne. Vajjon azonban van-e még több? A kubbe-alti könyvtárban nem maradt-e talán az elronyolt, elmállott, összehányt töredékek közt, mely közelebb állana hozzánk? Ez mindenesetre még kérdéses marad.

Az itt levők közül is egy sem nyújt egyes mellékes feljegyzésen kívül akár különös magyar történeti kutfőt, akár magyar nyelv-irodalmi emléket. Mi volt tehát sajátlag az eredmény!? Valóban ahhoz képest a mit rendkívülit és nagyot vártunk, csekély! Nem találtuk meg köztök: sem az ősi magyar bibliát, sem a nemzet hős dalait, sem Janus Pannonius ma-

gyar nyelvtanát és nem magyar verseit; nem Mátyás király udvarában énekelte magyar hősdalokat, nem magyar egyházi szónokainkat és hymnariusainkat. Ezeket majd talán még tovább is mint eddig legendariusi és passionáléi nyelvelmékeinket, kolostoraink- és más könyvtárainkból, vagy épen mint most, elhanyagolt levéltáraink oduiban lappangó töredékes feljegyzésekből, mint a Szabács-viadalát és ujabban Balassa Bülint dalait, fogják buváraink előhozni.

De a mit találtunk és fölfedeztünk, az sem megvetendő kincs. Mert találtunk valamivel talán többet is, mint a mit kerestünk. Ezzel kézben kimutathatjuk azt, hogy egykor az európai classicus műveltség színvonalán álltak nemzetünk kitünő férfiai. Megismerjük, hogy mi volt nálunk a renaissance. Fenhangon szólhatunk, hogy a világműveltség e korszaka épen úgy, mint a keresztény polgárosodás minden mozzanata, nemesak áthatott minket, nemesak virágzott hazánkban; hanem hogy annak előkelő tényezői is voltunk. Mondhatjuk már ez emlékekkel kezünkben, hogy nem csupán hódítók, nemesak szabad és független állam, nemesak nagy hatalom valánk egyszer; hanem budai királyi lakunk versenge a műveltségben mindannyival s egy egész korszakon át jóval előbbre ment a művelt Európa többi udvarainál. Hogy oly tudományos kincse volt, mely a pápait és mediceit vagy legfelebb még egy két olasz udvart kivéve, sehol sem volt található; melynek codexeit az olasz fejedelmek is még fél század multán leírásul, európai udvarok s tudósok használatul kérték. Hogy ennek beszerzésére oly nagy összegek adattak ki akkor nálunk, minők a könyvek vásárlására, festésére és kötésére sehol talán sem ezelőtt, sem azután nem költettek el egyszerre a világon. Ez adta meg azután a budai királyi lagnak, midőn teljes fényében ragyogott, a legméltóbb fényt; ez adta meg neki a többiek fölött a fölényt. Ez volt, a mi akkor is még, midőn genialis alkotójának lelke onnét kiköltözött, oda vonzotta Európa tudósait és szellemi életét; s ennek codexei szétszóródva innét, képezték maig a királyok s országok könyvtárai legdrágább kincsét.

De mindez nálunk elenyészett és tőlünk kipusztult volt. Természetes, hogy legalább emlékeit, maradványait óhajtottuk

ismerni, vágytunk birni. Mert ha más nem, legalább az volt ez nekünk, a mi a kipusztultnak és tönkrementnek szebb kora nemes emléke. De más is volt és lesz még. Mert most jön majd a tudományos és bibliographiai vizsgálat. Alig hogy tegnap megkezdték és mi mindent hallunk fölöle már, mi mindent találunk bennök. Megtudjuk, hogy a renaissance, a Corvina nem állott nálunk csupán a légben, hogy nem volt csak luxus tárgy. Halljuk iskoláját és hagyományait egész századon át füzödni; látjuk, hogy annak alapját Vitéz érsek könyvtára képezte. Megismerjük már s megválasztjuk ennek codexeit és bennök fenmaradt kezevonásait és javításait, mint tudományos buvárkodása nyomait. Értesülünk arról, mint hozat és szerez újabbakat öcsese és tanítványa Janus Pannonius által; és mikép alkot ez mint pécsi püspök még nevezetesebb gyűjteményt, melynek kincseit az érsek és király és könyvtárnokaik Galeotti sat. egyaránt megkívánják s elkérik. Lépésről épésre kísérhetjük az egész mozgalmat; hogy járnak tudósaink a renaissance kezdete óta elfordulva a párisi sorbonnei studiumtól mindjárt Olaszországba, s hogy jönnek az olasz tudósok hozzánk hozva könyveiket hazánkba; honnét és hol, kik másolják és közvetítik a codexeket, e szak első férfiai Attavante és Bisticci, a pápák könyvtára berendezője, a Medicik Laurentianájából satb.

Majd következik erre az újabb, a ritkább, az ismeretlenebb codex-szövegek összehasonlító ismertetése; eredetők, családai kutatása, mint ezt már is megkezdték akademiánk ülésein, s a szakfolyóiratokban erre hivatott szaktudósaink.

Mi pedig végezzük be a hála virágait füzve ama férfiak érdemkoszorújába, kiknek e hazai tudományos kincsünk fölfedezésében oly nagy érdemök volt. Hálával legyen említve ez alkalommal elhunyt társunk és barátunk: Kubinyi Ferencz neve! És mellette bizonyára Prokesch Ostené is. Neki valószínűleg többet köszönhetünk ebben, mint a mennyi a felszínen látható volt eziránti érdemből. Nem érte meg az eredményt; mert nem érte meg a végzetek teljesedését. Azok előestéjén általok nyugtalanitva és velök foglalkozva élete végső perceiben is, hunyt el. Mint jós Cassandra rájok mutatott már félszázad előtt, az első pillanatban, midőn a kelet ügyei inté-

zésében először fellépett. Azóta sokszor megjelent sybillai könyveivel, folyton kínálva azok böles tanácsait. Senki sem fogadta idején. Elkészítette még akkor, félszázad előtt a haditervet is, hogy kellene egy osztrák szövetségnek megvédeni Törökországot az orosz ellen, melyért maga Miklós czár szembe dicsérte, midőn az első támadást megkezdte. De mint a sybillakönyvek ára, ezeknek is bölesesége eleve drágának, kényelmetlennék látszott, mignem egymás után tűzbe vetve kellett elveszniök. Most oda jutottunk, hogy újból ott kezdhetjük, hol egykor századok előtt állottunk. Talán lesz böleség s erő a nemzetben és megsegít vele Isten, hogy a régi alapon folytathassuk a török hódítás által megszakadt állami életünket.

De ne nyugtalanitsuk ezekkel már az ő szerencsés pályája emlékezetét. Fonjuk össze nemes élete szép virágfüzéreit, érdemei és sikerei dus ghirlandjait és festonjait, melyek végre mint koszoruk összefüződve övedzték magas homloka halántékait, és tegyük le most azokat az elhunyt emlékére.

A hála e nemes kötelmét teljesítve, vigasztalódjunk, ha annyi vesztesség után sikerülhet még valamit az elveszettekből visszaszerezniük.